ЭРГИМ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ АЛДАР!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1969 ч. МАРТ 8 СУББОТА № 57 (7903).

Өртээ 2 көп.

СЭТА-ның дыңнадыгларындан

Ужудуушкунда спутниктер

1969 чылдың март 5-те болгаш 6-да Совет Эвилелинге Черниң кылымал «Космос-269» база «Космос-270» спутниктерин эзлчег ёзугаар дараалаштыр салып үндүрген. 1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программазынга дүүштүр космос делгемин шинчилээрин үргүлчүлээр сорулгалыг эртем аппаратураларын ол спутниктерде тургускан. Аппаратуралар чогумчалыг ажылдап чоруур. Таарыштырылга-саналга төвү келген медээлерни сайгарып ажылдап турар.

(СЭТА).

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ

Эргим эштер херээженнер!

Делегейниң херээженнер Хүнү — дең эрге болгаш хосталга дээш, тайбың болгаш улустарның национал хамаарышпас чоруу дээш, демократия болгаш социализм дээш демиселге бүгү диптерниң ажыл-ишчи херээженнериниң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү-биле холбаштыр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди силерге чүректиң ханызындан байыр чедирип, амыр-мендиңер айтырып тур.

Март 8-тиң хүнүн бистиң хөй националдыг социалистиг чуртувуста бүгү улустуң байырлалы кылдыр демдеглеп турар.

Бодунуң уругларының — кайгамчыктыг совет патриотчу кыстарның ачы-хавыяаларын Төрээн чурт бедии-биле тураскаап, хүндүлеп турар. Боттарының адалары, ашактары, акы-дуңмалары-биле кады Улуг Октябрьның тиилелгези дээш демисежип, хамааты дайынның чылдарында Советтерниң аныяк республиказын чижеглээр чүве чок эрес-маадырлыг чоруу-биле камгалап, гитлержи халдаашкындан социалистиг Ада-чурттуң күш-ажылга болгаш тулчуушкунга амы-тынын харамнанмайн камгалап алган херээженнериң эрес-маадырлыг чоруктары бистиң улузувустуң чаагай сагыш-сеткилинде дириг хевээр артып калган болгаш мөңге шагда чурттаар.

Совет херээженнериң чоргаарланыр чүүлдери бар. Капиталистиг кулданыгдан оларны социализм кезээ шагда хостап, ниитилелдиң дең эргелиг кежигүннери кылып, материалдыг чаагай кежиктерни, эртем-билигни оларга берип, культураның дээди бедиктеринче оларны хандыкшыткан, херээженнериң талантыларын болгаш арга-мергежилдерин калбартып хөгжүдериниң болгаш ол чүүлдерни амыдыралга ажыглаарының калбак аргаларын тургускан.

Херээженнер коммунизмниң чырык чаагай орансуурун бүгү совет улус-биле кады сорук кириишкинниг тургузуп турар. Бүдүрүлгениң, ниитилел амыдыралының, эртем, культураның бүгү адырларында херээженнериң маадыр-шудургу ажылдап турарын, күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга, бүдүрүлге, албан черлерин удуртурунга оларның идепкейлиг киржилгезин партия болгаш күрүне бедии-биле үнелеп турар. Улус өөредилгезиниг болгаш кадык камгалалынга бистиң херээженнеривис шиитпирлиг рольдуг, аңаа оларның могаг чок ажылдап турары онза хүндүледириңге, өөрүп четтирдивис деп үнеледириңге төлептиг.

Бистиң чуртувуста херээженнериң ёзулуг дең эргелии оларның улуска буянныг, дең эргелиг күш-ажылындан, ниитилел-политиктиг ажылды идепкейлиг чорудуп турарындан, өөренип, эң мурнакчы эртем, техниканы шиңгээдип ап болур хөстуг аргалыындан тодаргай илереп турар.

Амгы үениң көдээ ажыл-агый техниказын өөредип алырынче бистиң көдээ ишчи херээженнеривисти Совет чазак мындаа чаа кыйгырган. Бүдүрүлгени комплексилиг механизастаарын боттандырарынга, бүгү улустуң көдээ ажыл-агыйны улам көдүрер сорулгазын шиитпирлээринге боттарының төлептиг үлүг-хуузун кииреринге беленин илергейлээн совет херээжен патриоттарга алдар болгаш мактал!

Бистиң херээженнеривис ие хүлээлгезин ниитилел мурнунга харыысалгалыг бедик медерел-биле күүседип турар. Олар ажы-төлдерни сагыш-човангыр өстүрүп, коммунизмниң, интернационализмниң херээнге шынчы, Төрээн чуртунга ынак, империализмни көөр хөңнү чок кылдыр— ниитилелдиң бедик идеалдарынга дүүшкен болгаш мораль талазыбиле мөзүг-шынарлыг кылдыр кижизидип турар.

Партия болгаш күрүне совет кижилериң чаагай амыдыралын улам бедидер, амыдырал-чуртталгага херээженнериң херек кырында дең эргелиг эвес болур кандыг-даа байдалын чок кылыр арганы бээр социал-амыдырал үндезиннерин тургузар дугайында үргүлчү сагыш салып турар. Чуртталга тудуу чылдың-на улам көвүдеп, уруглар садтарының, яслилериниң, кадык камгалалының, культураның албан черлериниң четкизи калбарып турар. Амыдырал хандырылгазынга бараан болур ажыл шалыпкын темпилерлиг хөгжүп, херээжен ишчилерни аалдың хөй-хөй ажылдарындан хостаар амыдырал хандырылгазының машиналарын бүдүрүп үндүрери көвүдеп турар.

Совет улус Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болурун төлептиг уткуурунга белеткенмишаан, ам онза сорук кириишкинниг ажылдап турар. Тураскаалдыг юбилейни чурттуң амыдыралының бүгү адырларынга шылгараңгай чедиишкиннерлиг демдеглээринче чүткүлүн салып турар ажыл-ишчилер миллион-миллион.

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылын төлептиг уткуурунга белеткенмишаан, совет улус ам онза сорук кириишкин-биле ажылдап турар. Хөй миллион ажылчы чоннар бо кайгамчык юбилейни чурттуң амыдыралының бүгү адырларынга шылгараңгай чедиишкиннер-биле демдеглээринге чүткүлдүг. Беш чыл планының даалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш шимчээшкин бүгү улустуу болу берген. Ол патриотчу шимчээшкинге киргеш, бүдүрүлгелериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның хөй санныг коллективтери беш чылдың дөрткү чылында бедиткен хүлээлгелерни боттарынга алган. Совет херээженнер, бүгү совет улус боттарының социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш эрес-маадырлыы-биле демисежип турар. Хүн келген тудум-на күш-ажылчы эрес-маадырлыг чоруктуң чаа-чаа эки үлегер-чижектери тыптып кээп турар.

Коммунистиг партияның Төп Комитеди ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга хоорайның болгаш көдээниң херээженнериниң идепкейлиг ролюнга изиг байырын чедирип, совет херээженнер — херээжен ажылдакчылар болгаш колхозчулар, башкылар болгаш эмчилер, инженерлер болгаш техниктер, культураның болгаш амыдырал хандырылганың, садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң ажылдакчылары — кайда-даа ажылдап турар бүгү херээженнер улуг Ленинниң айыткан оруу-биле бүзүрелдиг бар чоруур бистиң чуртувустуң чедиишкиннерин көвүдедир дээш күштерин харамнанмас, боттарының бүгү талантызын, энергиязын болгаш күзел-соруун бээр дээрзинге бүзүрелин илергейлеп тур.

Делегейниң херээженнер шимчээшкинингe бистиң Төрээн чуртувустуң кыстарының ажыл-ишчи киржилгези хүлээп көрүүшкүнүнүң ханы сеткил-сагыжын хайныктырып турар. Пролетаржы интернационализмниң ёзузунга кижизиттинген бистиң чуртувустуң херээженнери социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарының херээженнери-биле чангыс аай одуругга туржуп, социал болгаш национал хосталга дээш, херээженнерни ылгай көөр чоруккa удур демисежип турар өске-даа чурттарда боттарының өңнүктерин бүгү күштери-биле деткип турарлар. Совет херээженнер америк агрессорлардан боттарының төрээн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун эрес-маадырлыы-биле камгалап турар Вьетнамның херээженнериниң маадырлыг чоруун магадап турар. Социалистиг чурттарга удур империалистерниң чимзениишкиннерин болгаш хоралакчы чоруктарын бистиң бүгү улузувус-биле кады совет херээженнер серемчилелдиг хайгаарап турар.

СЭКП Төп Комитеди совет херээженнер социализм чурттарының херээженнери-биле сырый найыралды, тайбыңның, демократияның, национал хамаарышпас чоруктуң болгаш социализмниң херээниң тиилелгези дээш бүгү планетаның ажылчы херээженнери-биле интернационалчы харылзааларны моон соңгаар-даа быжыглаарынга быжыг бүзүрелин илергейлеп тур.

СЭКП Төп Комитеди март 8-тиң хүнүнде силерге изиг байырны чедирип, силерниң бүгү ажыл-херектериңерге чаа-чаа чедиишкиннерни, чаагай кадык-шылды, өөрүшкүнү болгаш аас-кежикти күзеп тур, эргим эштер херээженнер!

Совет херээженнерге алдар болгаш хүндү!

Бүгү делегейниң херээжен ажыл-ишчилери делгерезин!

Бистиң социалистиг Төрээн чуртувус делгерезин!

Бистиң чуртувуста коммунистиг тургузуушкуннуң сорук киирикчизи болгаш организакчызы — Коммунистиг партия делгерезин!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди.

Боттарының байырлалынга

СЭКП Бии-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи М. ДУКТУГ-ООЛ:

— Районнуң херээженнери боттарының байырлалы март 8-ти эки күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. «Кызыл тараачын» колхозтуң Туран сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы, «Хүндүледиң демдээ» орденниң эдилекчизи, район Совединиң депутадынга кандидат Елена Серет-оол бо чылдың ийи айларының түңнелинде, инек бүргүзүнден 600 кг сүттүг саап алган.

Л. М. Кут «Хадың» колхозтуң ногаа бригадазынга хөй чылдарның иштинде кызымак ажылдап, коллективиниң хүндүткелин чедип алган. Ол бригада эки ажылдыг коллектив. Амгы үеде ында ногаа шолдеринче органиктиг, минеральдыг чемиштидилге соөртүр, парниктер чылыглаар, септээр ажылдар калбарган. Хадың суурнуң чурттакчылары Любовь Михайловна Кутту район Совединин депутадының кандидадынга депшиткен.

Туран хоорай Совединиң депутаттарынга 50 кандидаттың 24-түү херээженнер болуп турар. Чоннуң төлептиг кыстарының аразында райпонуң садыгжызы Тамара Сахарина, мал аарыглары-биле демисел чорудар район станциязының директору Вера Миносьян. «Кызыл тараачын» колхозтуң Туран сүт-бараан фермазының саанчызы, ында партгруппорг Серафима Шыырап; Туранның № 1 ортумак школазының башкызы Евгения Матюшкина олар бар. Аржаан көдээ Совединиң депутадынга кандидат, совхоз ажылчыны Седий-оол Бичии-Уругпун онаашкан ажылынга бедик харыысалгалыы, эш-өөрүнге ээлдек-эвилең аажы-чаңы, чаа чогаадыкчы эгелээшкиннери чонуң өөртүп турар.

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи Д. ОНДАР:

— Шагаан-Арыг хоорайның херээженнери байырлалынга эки ажыл-херектерин сөңнээн. Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Үйнук Түлүшовна Дамба ажылдап турары № 2 ортумак школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылынга көскү үлүг-хуузун киирип турар. Школаның башкылар, өөреникчилер коллективиниң ниити хуралы Үйнук Түлүшовнаны хоорай Совединиң депутадының кандидадынга бир үн-биле депшиткен.

Коммунист Мария Наумовна Шустова Шагаан-Арыгның автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективинге хөй чыл иштинде бухгалтерлеп ажылдап, бүдүрүлгениң сан-хөө ажылын тодаргай тургузуп, коллективиниң хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип келген. Коллектив ону хоорай Совединиң депутадының кандидадынга депшиткен.

Хоорайның № 2 ортумак школазы күш-культура болгаш спорт ажылының талазыбиле районда дуржулгалыг школа болуп турар. Бо ажылдың талазы-биле ында чамдык чүүлдерни кылган. Спорт залын дерээн, спорт секциялары ажылдап турар. Школада күш-культура ажылының дең-нели бедик. Бо бүгү ажылдарны бүдүреринге ында күш-культура башкызы Мария Николаевна Котова хөй күжениишкиннерни үндүрген. Ол, чүгле бодунуң онаашкан ажылын кылыры-биле кызыгаарлаттынмайн, школаның хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Школаның коллективи ону район Совединиң депутадының кандидадынга депшиткен.

Хоорайның төп баш таарар черинiң мастери Нина Романовна Бойконуң кижилерге ээлдек-эвилеңин, ажылынга бедик мергежилдиин чурттакчылар билир. Шагаан-Арыгның чурттакчылары ону район Совединиң депутадының кандидадынга депшиткен. Ол улуг идегелге чонунуң бүзүрелин чедип алган төлептиг херээженнериниң аразынга «УТКА 25 чылы» совхозтуң хоочун хаван ажаакчызы Е. Блинова, «Найырал» совхозтуң хоочун хойжузу Д. Сат олар база кирип турар.

Эйлиг-Хем суурнуң херээженнер чөвүделиниң даргазы Дүгержаа Өшкү-Саар чон ортузунга ажыл чорудар талазы-биле байлак дуржулгалыг апарган. Суурнуң херээженнери 8 агитквартираны тургузуп алгаш, В. И. Ленинниң намдарын өөренир херээженнер бөлгүмүнүң пропагандизинге ажылдап, суурнуң херээженнер чөвүделиниң ажылынга идепкейлиг киржип келген. Партия райкому болгаш райкүүском ооң идепкейлиг хөй-ниитичи ажылын бедии-биле үнелеп көргеш, ону бо Март 8-тиң байырлалын таварыштыр Хүндүлел бижик-биле шаңнаан. Партия райкому болгаш райкүүском Шагаан-Арыг хоорайның ном садыының эргелекчизи Г. Золотухина, Баян-Кол ортумак школазында эге класстарга орус дыл башкызы Яңмаа Янчаповна Саңмаа оларны база эки ажылы дээш Хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан.

СЭКП Каа-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи З. ЛАКПА:

— Бүгү-делегейниң херээженнер хүнү—Март 8-ке тураскаатkан байырлалдыг хуралдар районнуң ажыл-агыйларынга, бүдүрүлгелеринге, организацияларынга болуп эрткилээн.

Район Совединин депутаттарының кандидаттарынга депшиттирген 65 кижиниң 25-жи херээженнер. Олардың аразында «Тиилелге» совхозтуң саанчылары Анна Артёмкина, Санчатмаа Багай-оол, «Бүрен» совхозтуң саанчызы Надя Саңмай, «Коммунизмче орук» колхозтуң саанчызы Димек Кара-кыс, «Октябрь 30 чылы» колхозтуң саанчызы Иргит Кара-кыс, «Совет Тыва» совхозтуң тудугжузу Зоя Сат, районнуң амыдырал хандырылга комбинадының даараныкчызы Евгения Черниговцева, тудугсептелге эргелелиниң штукатуржулары Елена Окунева, Валентина Васильева олар бар.

Суг-Бажы сес чыл школазының өөредилге эргелекчизи Идам Ким ол суурда херээженнер чөвүделиниң ажылын эки удуртуп келген. Ында агитквартираларда ленинчи номчулгаларны эрттирип турар.

Район төвү Сарыг-Сеп суурга организастап эрттирген Март 8-ке тураскаткан спорт маргылдааларынга, массалыг оюн-тоглаага хөй кижи киришкен.

Кызылга байырлыг хурал

Делегейниң херээженнер Хүнү март 8 холбаштыр дүүн республика театрынга байырлыг хурал болган. СЭКП хоркомунуң секретары С. Кудажи хуралды ажыткан.

СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозунуң составын хуралдың хүндүлүг президиумунга диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле соңгаан.

Тыва эртем-шинчилел институдунуң директору Ю. Аранчын, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары Д. Ооржак, эйчи Н. Сизых, башкы институдунуң башкызы Б. Бажутпи хуралдың киржикчилеринге изиг байыр чедирген.

Хуралдың түңнелинде байырлалдың улуг концерти болган.

ЧУРУКТА: Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-Ажылдың Маадыры ҮРҮЛЕ САЛЧАКОВНА КАНДАН; Ак-Довурак хоорайда школа башкызы, Социалистиг Күш-Ажылдың Маадыры САРЫГЛАР САЯТЫЕВНА ДАМДЫҢ-ООЛ; Таңды районда «Тиилелге» совхозтуң мурнакчы малчыны, Маадыр-ие КУУЛАР ЧЫЫШЕВНА ДОЛУМА; республика типографиязының хоочун ажылчыны, СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕЕВНА ПЕТРАКОВА болгаш ооң уруу, ол-ла типографияның цинкографы, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы НАДЕЖДА МАРТЕМЬЯНОВНА МАРТЕМЬЯНОВА. (Е. А. ПЕТРАКОВАНЫҢ ДУГАЙЫНДА очеркти 2—3 арындан номчуур).

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БИСТИҢ АЖЫЛ-ИШЧИ АВАЛАРЫВЫС,

КОММУНИЗМНИҢ ИДЕПКЕЙЛИГ ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ

Байырлал-биле, авай! В. ВОЛЧЕНКОНУҢ чуруу.

АК-КЫС ОЮН,
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, РСФСР школаларының алдарлыг башкызы

Хосталга, деӊ эрге болгаш национал хамаарышпас чорук, демократия болгаш социализм дээш, чер кырынга тайбыӊ дээш демиселге Делегейниӊ херээженнер хүнү—Март 8-ни бурунгаар депшилгениӊ базымнары-биле чыл бүрү демдеглеттинип келген. Бо чылдыӊ Март 8-ин Совет Эвилелиниӊ херээженнери кажангызындан артык улуг көдүрлүүшкүн-биле байырлап турар. В. И. Ленинниӊ төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга белеткел-биле ук байырлал капсырлашканы онзагай.

В. И. Ленин херээженнерниӊ деӊ эргезин демократтыг негелделерге хамаарыштырбышаан, буржуаз ниитилелге ооӊ кажан-даа боттанмазын база ол деӊ эрге дээш ажылчын аӊгы туруштуг демисежир ужурлуун айтып чораан. Аныяк Совет күрүне 1917 чылдыӊ октябрь 29-та үндүрген «Сес шактыг ажыл хүнү» деп Декредиңге херээженнерни болгаш элээди уругларны аар ажылдарга база доктааттынган шактан эртир ажыладырын хоруп каан. Херээженнерниӊ эр улус-биле политиктиг болгаш хамааты деӊ эргелерин Совет республиканыӊ баштайгы Конституциязында хоойлужудуп киирген.

Совет күрүнениӊ туруп келгениниӊ баштайгы хүннеринден бээр-ле Коммунистиг партия болгаш Совет чазак херээжен чоннуӊ бүдүрүкчүлүг күш-ажылче хаара тударынче улуг сагыш салып келген. Совет херээженнер чурттуӊ улус ажыл-агыйыныӊ бүгү адырларында ажылдавышаан, чырыткылыг келир үе—коммунистиг ниитилелди тургузарынга төлептиг үлүүн киириштирип турарынга чоргаарланыр бис.

Совет Эвилелинде ниитилел бүдүрүлгезинде ажылдап турар ажылчы чоннуӊ чартык кезии херээженнер. Бистиӊ чуртувуста дээди эртемниг специалистерниӊ 52 хуузу база тускай ортумак эртемниглерниӊ 63 хуузу херээженнер боор турар. Чурттуӊ инженер кадрларыныӊ үш кижиниӊ бирээзи-ле херээжен кижи деп санга канчап чоргаарланмас боор. Оон аӊгыда чуртта чырыдыышкын ажылдакчыларыныӊ 72 хуузу, кадык камгалалыныӊ ажылдакчыларыныӊ 85 хуузу херээженнер болган. Бүгү чуртта 47 муӊ херээженнер эртем адын чедип алган. Оон аӊгыда 1300 хире кижи—профессорлар болгаш академиктер.

Бистиӊ чуртувуста хостуг, деӊ эргелиг херээжен кижиниӊ мурнунда кайы хире байлак аргалар, таарымчалыг байдалдар барыл дээрзин бо чижектерден коорге тодаргайдыр.

Хөй националдыг совет өг-бүлеге каттышкандан бээр 25 чыл оюн бо чылын байырлаар Совет Тываныӊ ажыл-ишчи херээженнери Марттыӊ 8-зин ленинчи юбилейге уткуштур бедик кодурлүүшкүннүг уткуп турар. Республиканыӊ көдээ ажыл-агыйында 10 муӊ хире херээженнер ажылдап турар. Улус ажыл-агыйында ажылдап турар ажылчыннарныӊ болгаш албан-хаакчыларныӊ барык чартык кезии херээженнер. Эрес-шудургу ажыл-иши-биле коммунистиг тургузуушкуннуӊ үүлезин бүдүрүп турар саанчыларынга, хойжуларынга, механизаторларынга Тыва чоргаарланыр. Таӊдыныӊ «Межегей» совхозта саанчылар З. П. Кравченко, О. С. Кара-кыс, Чөөн-Хемчиктиӊ СЭКП-ниӊ XXII съездизи аттыг совхозта М. С. Алдын-кыс, Улуг-Хемниӊ «Улуг-Хая» совхозта хойжу Б. Д. Тоглапкан, Тес-Хемниӊ «Чодураа» колхозунуӊ хойжузу, маадыр-ие С. А. Сырат, Барыын-Хемчиктиӊ «Шекпээр» совхозунуӊ механизатору З. К. Кувискаал ышкаш он-он шолбаннарны адап болур.

Бистиӊ чуртта херээжен кижи кандыг-даа улуг, харысалгалыг ажылга эр улус-биле бир домей киржип, ажылдап турар. ССРЭ-ниӊ Дээди Совединиӊ депутаттарыныӊ аразында херээженнер 425 кижи. Күрүнени эргелеп башкарарынга киржир аас-кежии бөдүүн тыва херээжен меӊээ база онаашкан. Үжен ажыг чыл мурнунда үжүк-бижик безин чок чораан, караӊгы-бүдүүлүк тыва араттар—мээӊ ада-ием шак мындыг улуг аас-кежиин сактыр туржук, дүжевейн-даа чораан болгай. Аймак сөөк деп ылгал чок хөй националдыг Совет чурттуӊ төлээлери—депутат өөрүм-биле кады сессияларга олуржуп, чугула айтырыгларны чугаалажып шиитпирлежип турар бис.

Ажыл-ишчи херээжен, ие-херээжен чоннуӊ хүндүткелин болгаш сагыш човаашкынын-биле бүргеткен. Бистиӊ республикада 447 кижиге «Маадыр-ие» деп хүндүлүг атты тывыскан. Алды муӊ чыгам иелер «Иениӊ алдары» орден-биле шаӊнаткан. Амыдыралдыӊ чечектери, коммунистиг ниитилелдиӊ тургузукчулары аныяк салгал дээш бистиӊ чаазавыстыӊ ада сагыш салыышкынының херечизи ол болур-дур.

Тывада уруглар садтарыныӊ, яслилерниӊ, школа-интернаттарныӊ саны өзүп турар. Ылаӊгыя малчыннарныӊ ажы-төлүн ясли-садтарже болдунар-ла шаа-биле хаара тудары онза чугула. Уругларныӊ хөй-ниити кижизидилгезинге, оларны школага белеткээринге бо айтырыг улуг рольдуг. Коммунал хандырылга, амыдырал хандырылга черлериниӊ четкизи калбарган. Херээженнерни бүдүрүкчүлүг ажылынче хаара тударынга, оларныӊ өөредилгезин, дыштанылгазын чөп организастаарынга, ажы-төлүн кижизидеринге таарымчалыг байдал шак мынчаар тургустунуп турар.

Улуг байырлал Март 8-зин таварыштыр алдар-сураглыг мурнанчы херээженнерниӊ аттарын тыва улус хүндүткел болгаш чоргаарал-биле адап турар. Оларныӊ аразында Социалистиг Күш-ажылдыӊ Маадырлары—хойжу Үрүле Кандан, башкы Сарыглар Тамдын-оол, Ленин орденниӊ эдилекчилери — эмнелге ажылдакчызы Ензак Долгар, почтачы Салчак Дүү-Дарый, аӊчы Серен Бараан, агроном Ольга Чуева, тудугжу Августа Ельшова, РСФСР-ниӊ алдарлыг артизи, Тыва АССР-ниӊ улустуӊ артизи Кара-кыс Мунзук, педагогика эртемнерниӊ кандидады Фаина Бартан дээш өскелерниӊ-даа аттары бар.

Республиканыӊ херээженнер чөвүлелдери хөй кижилиг активти хаара тудуп турар. Ленинчи юбилейге уткуштур социалистиг чарыш херээженнер чөвүлелдерниӊ аразында калбарган. Бай-Тайганыӊ «Кара-Хөл», Барыын-Хемчиктиӊ «Большевик», Өвүрнүӊ «Кызыл тук» колхозтарда, Кызылдыӊ республика эмнелгезинде херээженнер чөвүлелдери чарышка бедик көргүзүглерни чедип алган, мурнуку одуругда чоруп турар.

Тываныӊ херээженнери В. И. Ленинниӊ төрүттүнгенинден бээр 100 чыл болур оюн база Совет Тываныӊ 25 чылын төлептиг уткуур дээш бүгү улустуӊ чарыжынга кириишпишаан, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга чаа-чаа чедиишкиннер дээш улам соруктуг ажылдаар соруланы салып алган. Өөрүшкүлүг байырлалыӊар-биле, эргим өӊнүктер!

☆ ☆ ☆

Бай-Тайгада «Тээли» совхозтуӊ мурнакчы хойжуларыныӊ бирээзи Хирлиг-Тас Салчакты район Совединиӊ депутадынга кандидат кылдыр депшидип үндүрген.

Ол малчынныӊ эрткен чылын чедип алган күш-ажылчы түӊнели бедик болган. Малчын чүс төрүүр хойга онаашкыр 96 хураганны камгалап алган.

Хирлиг-Тас Салчактыӊ кодаанында хөй тулук хураганнап турар. Хойжунуӊ кызымак күш-ажылыныӊ ачызында чаш мал менди камгалап алдынып турар.

ЧУРУКТА: хойжу **Хирлиг-Тас Салчак.**

Фотозу **С. ӨСКҮС-ООЛДУУ.**

☆ ☆ ☆

ЛЕНИНЧИ ЁЗУ-БИЛЕ

В. И. Ленинниӊ төрүттүнген хүнүнден бээр чүс чыл оюн болурунга алдар болдурган социалистиг чарышты республиканыӊ херээженнер чөвүлелдериниӊ аразынга калбартып чоруткан. «Ленинчи ёзу-биле ажылдаарыӊга, чурттаарыӊга өөрениӊер!» деп кыйгырыглыг чарыш ийи чыл иштинде уламчылаар болгаш сөөлгү түӊнелин В. И. Ленинниӊ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюнда үндүрер.

Чарыштыӊ баштайгы үе-чадазыныӊ түӊнелин эрткен чылдыӊ июль айда республиканыӊ херээженнер чөвүлелдериниӊ даргаларыныӊ чөвүлел хуралынга үндүрген. Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхозта херээженнер чөвүлели (даргазы А. Кара-Сал) чарышка киришкен 247 чөвүлелдерниӊ иштинден тиилекчи боор үнген.

Эрткен чыл төнери билек, чарыштыӊ түӊнелин база катап үндүрген. Аӊаа база-ла үстүнде адаан херээженнер чөвүлели тиилекчи болган. Ол чөвүлел баштайгы түӊнел үезинде шилчип чоруур кызыл тукчугашты чедип алган болза, бо удаада түӊнелге шилчип чоруур кубокка база 150 рубльдиӊ акша шаӊналынга четкен. Оон ынай эш Кара-Салды республиканыӊ херээженнер чөвүлелиниӊ Хүндүлел дептеринге киир бижиир кылдыр хереч шынзылганы аӊаа тывыскан.

Ол херээженнер чөвүлелиниӊ ажылында онзалап демдеглээр чүве болза, колхозта бүгү херээженнер колхоз бүдүрүлгезинге идепкейлиг киржирин чедип алганы болур.

С. БОЛДУР-ООЛ.

ЙӨРЭЭЛ

Чамдык критик эш-өөрүм ойнай-сылдай-даа, харын мырыӊай шын-на туразы-биле-даа, хөйге дыӊналдыр-даа мени: «Бо болза херээженнерниӊ сеткил-сагыжыныӊ база бир ыраажызы кижи болдур ийин» дей кагылаптар. Ынчаарга мээӊ чүрээм шимирт кынныш: «Бо-о, дадайым. Чүнү канчапкан кижи ирги мен?.. А шынап-ла ындыг ыраажы болзумза экизин аа! Дыӊнаарга безин кандыг таалаӊчыг сөстерил! Херээженнер чок болза черле эш-өөр, өг-бүле, харын мырыӊай кижи ниитилели-даа туруп шыдавас. Хоржок, хоржо-ок!

А-дырам, мен херек кырында чүнү кылган мен ынчаш? Ындыг чаагай мактал эдилепки дег үнем бар бе? дээш дүүреп, бодумну бодум хынанып, шугдунуп эгелээр мен.

Кылып чоруур кол-ла ажылым чогаал болганда, оомну чиңчерип, коптарлап көрдүнер апаар мен. Экизин аа! Бола улуг, биче ыр, шүлүк, шүлүглел, рассказ, тожу, очерк, шии, либретто дээш чогаалдарымныӊ мырыӊай-ла эгезинден тура, амдыгаа чедир хөөкүй-ле аваларым—угбаларым, кыс дуӊмаларымдан черле ырап чарылбаан: оларны хомудатпаан ышкаш-тыр мен. Олар кирипшээн чогаал барык-ла ховардан туржук, харын эр улустан артык көскү, хөй-даа, оларныӊ дугайында сөс домаам-даа чылыг, чымчак ышкаш кынныш кээр болду. Бодун боду мактаныр эвес: ак саазынны арным кылгаш, карандаш, будуктуӊ балазын сөзүм кылгаш бижип, номдептер кылып үндүрүп турар болганымда, номчукчу боду-ла болгаай бээр боор деп идегээр-даа, ол дугайында шору өөрүүр-даа мен.

Маӊаа мээӊ бодумнуӊ хуумда ыяк-ла мынчип бүзүрээн чүвем чүл дээр болза: мээӊ херээженнерге чүрээм чоок, оларга ынак, оларны хүндүлээр, кээргээр, магадаар чоруум менден кол-ла хамааржыр эвес, харын херээженнерден хамааржыр, биргээр чугаалаарга мээӊ «буруум» эвес, херээженнерниӊ «буруузу» чүвеӊ иргин: оларныӊ ажы-чаӊы, арын-шырайы, ажыл-үүлези, сеткил-чүрээ, оларныӊ үнү, ыры, каткызы, өөрүшкү, муӊгаралы, түрегделинге чедир мени шуут-ла ыяк тудуп алган. Ол туткуштан мен үне чүткүп, дезер хамаан чок, харын мырыӊай чечек, үнүш черден хоорлур болза оӊуп, кадып калыры ышкаш, оларныӊ төлү-дүр мен. Ынчаӊгаш, оларга эргеленип, аргаланып, чассып, оларга өөрүп, магадаанымны ырлап чоруур хөөкүй-дүр мен деп бүзүрээр мен. Ол ырлай бээрде мен угаанымбиле эвес, мээӊ чүрээм чүден-даа артык ынакшып билир, ол мени ала чайгаар-ла ынаар тыртып ырладып, мактады бээрдир деп шуут-ла бүзүреп бидим-даа.

Чижек, барымдаа чок — куруг аас-биле мактаныг болбазын дээш, мээӊ чогаалдарымда ады кирген авалар, угбалар, дуӊмалардан каш-ла маадырларныӊ аттарын адаптарын чөпшээреп көрүӊер, эргим номчукчу: Чечен-Кадай, Майындырмаа, Бөксе, Өлзеймаа, Белекмаа, Илдирмаа, Севеӊмаа, Сайлыкмаа, Алдын-кыс, Борбаанай, Долбанмаа, Шончалай, Хорлуу, Дарыймаа дээш чамдыктарын мырыӊай адавайн-даа «чараш-карак», «кыстыӊ үнү» дигилээн. А чамдык мырыӊай бөгүн ажылдап турар билдиӊгир эштерни дорт адагылап-даа каанын эргим номчукчулар билир боор деп идегээр мен.

Критик эш-өөрүм-даа ону эскергеш, мени ынча дижи бергени тодаргай ышкаш.

Бо хүн—Март 8-те херээженнер дугайында сагыжымга мындыг бодалдар кире хонуп келгенин олар-биле үлежикседим.

Шаандагы — эрги шагдадаа, тоол-домактарда-даа херээжен чон хамыктыӊ доразы — эӊ-не дорамчылалдыг чораан кылдыр черле билип болбас... Чүгле феодалдыг төре-ёзу үезинде, ооӊ каржы хоойлу дүрүмүнде «эшпи кижи төре херээнге кириштпес, өшку бажы тойга кириштпес», «херээжок» дээн чижектиг мелегей дорамчылалдарга бистиӊ иелеривис черле хөмдүнмес.

Кончуг маадырлыг тоолдарда кандыг-кандыг мерген, угаангыр, кортпас, чүреккир, шын дээш чаныш-сыныш чок, аваангыр, мөге, уран, тывызык, эптиг-эвилеӊ болгаш чараштар кирбээн дээр! Ыраажы, уян, кээргек—ак сагыштыг чеже маадыр кыстар чогул! Дөө-ле «Чечен-кыс», «Бора-Шээлей», «Аӊгыр-Чечен» дээш «Багай-оолдар», «Өскүс-оолдар» кадыннарын бодай кааптарга-ла билдине бээр.

Аваа-ла сөс—ат-шола-даа, мактал хүндүлел-даа талазы-биле алырга, херээженнерниӊ эрлерден хөй бай: ава, ие, даай-ава, угба, чаавай, чеӊге, кырган-ава, эне, күүй, келин, кадай, куряк, көшкүн, кадын, агай, кыс, даӊгына, өг-ээзи, шываганчы чедир! «Эшпи» безин эки сөс чораан: эш деп сөс оон үнген; боттарывыс үреп каан-дыр бис ийин.

Мынчап кээрде, херээженнер дээрге чоннуӊ эӊ-не ыраажы кезии ол. Херээженнер ырны боттары-ла кыйгыра бээр. Оларны ырлавас шүлүкчү чок. Поэт-шүлүкчү, сээӊ сеткил-чүрээӊ херээженнерже чайлып, оларга хөөп кирип: эдип, саамчып чоруур болза аксыӊ-кежии! Оларныӊ сеткил-сагыжыныӊ, ишти-хөӊнүнүн инженери болур дээш кызып-ла көр.

Ылаӊгыя амгы үениӊ—коммунизм тургузукчузу херээженнер кандыг ажылда чогул! А бистиӊ чечектелип олурар аныяк интеллигенциявыс аразында кыстарывысты бодай каавыт. Олар чок чер черле ховартаан.

Ам-даа, ам-даа намныӊ, чазактыӊ — күрүнениӊ удуртукчуларындан эгелээш эртемден, эмчи, башкы, артист, чогаалчы, композитор хамаанчок, мырыӊай-ла столовая, садыгныӊ бүгү-ле черлеринге кирген-не кижи бистиӊ кыстарывыстыӊ ээлдек-эвилеӊ, хүндүлээчел, чараш аажы-чаӊын, чараш хүлүмзүрүүн көрбейн баар чер чок болзун! Олар кая-даа чоннуӊ эӊ каас чечээ болзун! Олар аӊаа — кая-даа эки ырлар, шүлүктер, аялгаларны кыйгырып, төрүп турзун!

С. САРЫГ-ООЛ,
чогаалчы.

ИЕНИҢ СӨЗҮ

Мээӊ доӊчу намдарымны алыр болза элээн узун. Байларныӊ хөдели-даа чордум, оларныӊ малыныӊ кадарчызы-даа чордум. Чежемейниӊ-даа кызып-кызып ажылдаарга, феодалдыг Тываныӊ үезинде кижи күжү үнелээр кижи кайа турар боор. Оон туржук байлар аалынга эштенчилеп турган, аарый бээрге безин кижини чалгаа, кылыр ажылга тура чок сойлук сен дээш, кончуур кижилер эӊмежок боор чүве болгай.

Бистиӊ кожуунуӊ Көп-Сөөк сумузунуӊ бир улуг дужаалдыг кижизи Сотпа-Хелиӊ мээӊ сеткил-сагыжымга эӊ бак кижи болуп арткан. Ол хелиӊ кижини албадап ажылдадыр боордан башка, кижиниӊ кадыы канчап-даа барза көӊгүс тоовас чораан.

Улус чоннуӊ улуг оруунче кирген үемни кажан-даа утпас мен. Ол үе болза тыва бижиктиӊ тывылган үези. Тыва бижикти башкылап кээп турган кижилерге кызыгаар чок өөрүп четтиргеним кажан-даа утпас мен.

Мен тыва бижиктиӊ үжүүн айтыртып алгаш, сөстерни кожуп бижиирин бодум муӊчулуп чорааш чедип алган мен. «А» деп үжүктү ачам, авам дээр сөстүӊ эгези-дир деп бир-ле дугаар шиӊгээдип алган чүвем ол.

Мээӊ амыдыралымныӊ бир эгези болза Чиӊге-Каът алдыӊ уургайынга ажылдап кирген үем болур. Алдын уургайынга чедип кээримге орус-даа, тыва-даа кижилер, дүржок феодалдар ышкаш мени кончувас турганнар.

Мээӊ сеткил-сагыжымга кезээ шагда арткан чүве болза алдын уургайныӊ удуртукчу даргалары мээӊ бүдүрген улуг-даа, бичии-даа ажылымны бедик-биле үнелээр турганы болур. Мээӊ ажыл-ишке ынакшыырымны чайгаар-ла хөй-азыт киирер турган.

Мен амгы үеде хөй уругларныӊ авазы, Ленин орденин кадап чоруур ие мен.

Мени амгы үеде харылзаа чериниӊ ажылдакчызы кылдыр санап турары иениӊ улуг өөрүшкүзүн хайныктырып чоруур.

Мен 1967 чылда 800 ажыг рубльдиӊ, 1968 чылда 1678 рубльдиӊ номун номчукчуларга чедирип садыглаан мен.

Бо чылдыӊ март сезн кайгамчыктыг үеде эртип турар. Бистиӊ совет күрүнениӊ тургузукчузу В. И. Ленинниӊ төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл оюн болурунуӊ бүдүүзү, оон ыӊай Тыва АССР-ниӊ 25 чыл оюнуӊ чылы. Мен бүгү совет иелер ышкаш, сеткилимниӊ эӊ-не ханызындан эӊ-не улуг өөрүшкүмнү Коммунистиг партияга, Совет чазакка илергейлеп чор мен.

Салчак ДУУДАРЫП,
Тыва АССР-ниӊ харылзаазыныӊ алдарлыг ажылдакчызы.

Херээженнерге бараалгаткан

АЛМА-АТА. Бөгүн Казахстанныӊ чурукчулар эвилелинде делгелге ажыттынган. Делгелгени делегейниӊ херээженнер хүнүнге тураскааткан. Делгээн ажылдарныӊ шуптузунуӊ авторлары — херээженнер. Оларныӊ чамдыктары—республиканыӊ улусчу чурукчузу А. Г. Галимбаева, Казах ССР-ниӊ уран чүүлдериниӊ алдарлыг ажылдакчылары Г. М. Испаилова, Е. А. Говорова, М. С. Лзиогуб.

Ажылдар чүүл-бүрү темалыг, чогум кол-кол чогаалдарны Казахстанныӊ херээженнеринге тураскааткан. Ханы утказыг «Шүлүкчү кыс», «Рахат биле ооӊ уруглары», шүлүглелчи шинчилиг «Машенька» скульптура болгаш өске-даа хөй-хөй ажылдар бар.

* * *

ЖИТОМИР. Житомир областыӊ шаажаӊ фабрикалары март 8-ке таварыштыр чүс ажыг муӊ белектерни, кылыгларны бүдүрүп үндүрген. Оларныӊ аразында кайгамчык чараш шай, кофе аяк-савалары, биче-биче савалар, аяктар бар. Оларны украин улустуӊ угулзалары-биле, часкы өӊнер-биле болгаш көрүштүг чуруктар-биле кагстаан.

* * *

СИМФЕРОПОЛЬ. «Крым чечээ» комбинаты март 8-ке таварыштыр ойнаарак шинчилиг сава-биле каастаан чаа белек — «Крымчы» деп духи бүдүрүп үндүрген. Херээженнер байырлалынга таварыштыр тускай каасталга савалыг «Крымчы», «Далай даӊгыназы», «Гурзуф», «Чечектер шыназы» духилерни база чүүл-бүрү саваларны бүдүрүп үндүрген. Ол бүгүнү Крымдан ырак черлерге садыглаар кылдыр чорудуп берген.

(СЭТА-ныӊ корр).

ЧОРГААРЛАНЫР БИС

Мария Филипповна Соколова Тожунуӊ каас-чараш бойдус чурумалын, арыг чаагай агаарын, төттүнмес кат-чимизин бир-ле дугаарында аӊаа чеде бергеш, дыка-ла магадаан. Тожуга ажылдап, чурттаары ооӊ сеткилинге аажок таарышкан.

Сыстыг-Хем — районнуӊ эӊ ырак булуӊу. Тоора-Хемден 70 километр черде турар. Ында участок эмнелгези бар. Тыва АССР-ниӊ кадык камгалал министерствозу Мария Филипповна Соколовага Сыстыг-Хемге барып ажылдаарын сүмелээн. Ол күзелдии-биле чөпшээрешкен. Мария Филипповна чоннуӊ кадыкшылын камгалаар буяныг профессияны чедип алган. Аарыг улуска медицина дузазын чедирер апарган таварылгада чериӊ ыраа, чайныӊ изии, кыштыӊ соогу-даа шаптык катпас. Кандыг-даа үеде кижиниӊ амы-тынын дээш бүгү билиг-мергежилин, күжүн харам чокка бээр хүндүлээзинге Мария Филипповна ак сеткилдиг.

Сыстыг-Хемге баргаш, эмнелгениӊ бүгү байдалы-биле танышкан соонда, аап-саап ажылдардан эгелээр деп шиитпирлеп алган. Эмнелгениӊ иштики дериглезин чурумчуткан. Тускай булуӊну тургускан. Ында медицина темазынга хамаарышкан номнарны, брошюраларны, уругларны ажаап кижизидерниӊ сүмелерин чыггаш, шевергин делгеп салган. Янзы-бүрү аарыгларны баш удур болдурбазыныӊ дугайын тайылбырлап бижээн чуруктарны аскан. Эмнелгеге келген кижилер эмчиниӊ сүмелери-биле тапыжып ап болур.

Мария Филипповна Соколова суурнуӊ чурттакчы чонунуӊ амыдырал байдалы-биле таныжып, өг-бүле бүрүзүнге барып чугаалажып, сүмележип көрген. Ам ол суурда өг-бүлелерниӊ-даа, ыракта малчыннарныӊ-даа кадыкшыл байдалын эки билир.

Бичии уругларныӊ кадыкшылынче, өзүлдезинче кол кичээнгей салдынган. Аарыгларга удур профилактиктиг тарылгаларны уругларныӊ назы-харыныӊ айыы-биле чогуур хуусаазында чорудуп турар. Уругларныӊ өзүлдезинге эргежок чугула витаминнерни болгаш янзы-бүрү эмнерни үзүктелдирбейн эккеп турар.

Мария Филипповна улуг, биче кижилер-биле чугаалажып билир, чазык, ээлдек чаӊныг. Сыстыг-Хемниӊ хоочун чурттакчыларыныӊ «бистиӊ эмчивис ажылынга харысалгалыг, чонунга хүндүлээчел кижи» деп мактап чугаалажыры таварылга эвес.

Кижиге эӊ-не үнелиг чүве—кадыкшылгага бараан болган эмчивистиӊ биче сеткилдиг, хүндүлээчел чоруунга өөрүүр, чоргаарланыр бис.

Т. КОЛ.

АЖЫЛЧЫН АЛДАРНЫҢ КИЖИЗИ

ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕЕВНА ажылдан апаагызында дег эвес, элээн орайтай бергенде чанып келген. Ооӊ бир-ле чүве дугайын хандыр бодап олурарын чаӊгыс бүдүрүлгеде кады ажылдап турар уруу Надежда эскерип кааш, айтырган:

— Авай, чүнү бодап олур сен? Бир-ле чүвеге сагыш сыраан, харын өөрээн-даа шинчилиг-дир сен.

— Шын билген-дир сен, Надя — дээш, авазы хүлүмзүрээн.—Каш ховарга-ла, март айда, типографияга ажылдап эгелээнимден бээр мүгур үжен чыл болур. Төрүттүнген хүнүм база мартта болгай. Ол дугайын бодап ор мен. Сеткилим холзээнин эдевээн-дир сен. Бөгүн мени партия обкомунуӊ кежигүнүнге соӊгаан-дыр.

Ол сөстерни дыӊнааш, уруу, күдээзи Екатерина Алексеевнага байыр чедирбишаан, март сесте ооӊ күш-ажылчы амыдыралывын үжен чылын демдеглээрин саналдааннар.

...Орай кежээ Екатерина Алексеевна бодунуӊ эрткен оруунуӊ дугайын бодап олура, өг-бүле альбомунда көрбээ-ле каш чыл болган чуруктарын үр-ле көрүп олурган. Бөгүнгү болуушкунну сактып келгеш, ол бодунга хамаарыштыр мынчаар бодаган:

«Катя, Катя. Ам барык-ла кырып келдиӊ—дөртен чедилээниӊ бо-дур. Кырган-ава апардыӊ. Партия хоорком унуӊ, обкомунуӊ кежигүнү чордуӊ. Бөгүн сени партия обкомунуӊ кежигүнүнге ийи-ги удаа соӊгаан-дыр. Бо дээрге, бир талазында, сээӊ хавара берген ажылчын холдарыӊны үнелээни ол-дур. Ийи талазында, сеӊээ улуг идегелди көргүзүп, харысалгалыг партийжи даалганы берип турар-дыр. Чоӊга бараан болуру—эӊ улуг аас-кежик... Обком кежигүнү! Канчап ындыг кижи апарган сен? Эрткен оруунну эргилдир бода, Катя».

Ам ооӊ эрткен оруун хандыр коптарбайн, далаштыг чорумал дег, каксы көре каапталы, номчукчу.

1.

ЭГЕ КЛАСС дооскан элээди уруун Алексей Петраков Тыва Арат Республиканыӊ күрүне типографиязынга ажылдалып каан. Ынчап ийи бичии өрээлди иштеп турган типографияга ажылга хүлээп алыр кижини эрги, дуржулгалыг ажылчыннарга быжыглааш, каш ай иштинде өөредир, ооӊ соонда боду тускайлаӊ ажылдаар турган.

Бижиирээчел, томаанныг уругну дуржулгалыг өрүкчү Валентина Нестеровна Гачковскаяга өөреникчилеп каан.

— Өрүкчүлээри белен эвес ажыл болгай—деп, Валентина Нестеровна амдызында чүнүӊ-даа ужурун билбес Катяга чугаалаан.—Мен баштай база бергедеп турган мен. Өөрени берген соонда кижи черле салдынар хөөн чок солун ажыл. Бергезинден сезинме, Катя...

Бут кырынга тура ажылдаары Катяга онза берге чүве ол болуп турган. Ол шыланчыг ажылга чаӊчыгарынга эвээш эвес үе негеттинген.

Ооӊ ажылдап эгелээн үезинден эгелеп аӊаа база бир дузалакчы, сүмечи тыптып келген. Ону Мартемьян Зайцев дээр. Ол база дуржулгалыг өрүкчү, чээрби дөрт харлыг, узун, шилгедек, шырак спортчу оол болган.

Бир чыл четпейн чорааш-ла, Катя өөреникчиден өрүкчүлей берген. Ол үе иштинде Катя бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүӊ идепкейлиг киржикчизи апарган. Мартемьян биле ооӊ найыралы чоорту ынакшылче шилчээн. Олар удаваанда чаа өг-бүлени туткан...

Тыва оолдар, кыстар колдаан типография коллективи үжен чылдарныӊ төнчүзүнде кызылчыларныӊ чоргааралы апарган. Эӊ шыырак дээн бот-тывынгыр уран чүүл коллективи, хол бөмбүүнүӊ дээре дээн командалары, бөдүүн байдал-биле өөренип ойнаар бут бөмбүүнүӊ командазы безин аӊаа турган. Бичии хоорайныӊ клубтарынга, чоокку орус артельдерге типографчыларныӊ концерттерин чон улуг сонуургал-биле көөр турган. Чүве ыттавас, эгенничел Катя ол коллективтиӊ аразынга хөглүг, эрес чаӊныг кижи апарган. Ажылга мергежили, кызымаа дээш, ону байырлал хүннерин таварыштыр шаӊнал-макталга демдеглей каап болу берген.

Уруглуг апарганы Екатерина биле Мартемьян ийиниӊ хууда амыдыралында улуг аас-кежик болган. Ынчалза-даа дайын уржуундан Мартемьян Зайцев бодунуӊ уруунуӊ чаш үезиниӊ чараш, чаптанчыг чаӊын безин четче көрбээн.

1942 чылда Тывада совет хамаатыларын фронтуже мобилизастап эгелээн. Аныяк кижилерниӊ үдежир хүнү-даа келген.

— Катя, эргимим, дайын дайын-на болгай. Ээп келбейн барзымза, уруувусту, Надявысты эки кижи кылдыр кижизидер сен — деп, Мартемьянныӊ сөөлгү сөстерин Катя дыӊнаар безин хөөн чок болган. Ынчалза-даа чүве кедизинде барып Катяныӊ бодап турганы дег болбаан. Ынаа ээп келбээн...

Адазы Алексей Ануфриевич фронтуже чорупкан соонда Петраковтарныӊ сес кижилиг өг-бүлезиниӊ азыракчылары Катя биле ооӊ угбазы Ольга болу берген. Хөй кижилиг өг-бүлени азыраптежээри дайын үезинде аныяк угбашкыларга дыка берге турган.

Катяныӊ типографияга кады ажылдап турганы орус оолдар шуптузу фронтуже чорупкан. Артып калган кээш санныг херээжен кижилер оларныӊ орнун чоктатпас дээш, дүн, хүн дивейн, ийи—үш кижиниӊ орнунга ажылдаар ужурга таварышканнар.

Бүгү улустуӊ демиселинге, далайта дамды дуза дээш ышкаш, хензиг-даа бол, күш-ажылчы үлүүн киирер сеткил-биле чамдыкта Катя үш кижиниӊ орнунга үш «элчегде улаштыр-даа ажылдап турган.

2.

ДАЙЫН ТӨНГЕН. Алексей Ануфриевич фронтудан ээп келген.

Катя бодунуӊ үлүүнге таварышкан качыгдалды алаактырарын оралдашпышаан, үе-шагынын хөй кезиин типографияга ажылдап эрттирип турган. Ол ынчап бедик мергежилдиг ажылчыннарныӊ бирээзи апарган.

УГБА-ДУҢМАЛАРЫВЫС

БОДАРААН НОМНАЛ

Кезээ мөңгеде дириг болгаш тиилеп турар өөредиг — марксисчи-ленинчи номналдың чырык, чылыг херелиниң адаанга чурттаар, ооң алдын чарлыының айтыы-биле ажылдаар, өөренир, коммунистиг чурттталганы тудуп тургусчурунга киржир аас-кежиктиг совет өг-бүлелерниң база бирээзи бистиң өг-бүлевис болур.

Чүс-чүс чылдарда караңгы-бүдүүлүк чораан тываларга чыргалдыг аас-кежикти берген улуг башкы В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 100 чылының юбилейинге күш-ажылчы тиилелгелер-биле ужуражыр дээш өг-бүлем иштиг-биле, ажы-төлүм-биле сорук кириишкиниг ажылдап, өөренип турар бис.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың салып турар сорулгалары, берип турар айтыышкыны ленинчи номнал ол. Коммунизм тургузуушкунунга эки ажылдаңар, политиктиг билиинерни бедидиңер, амыдырал-чурттталгаңарны экижидип, чаагайжыдыңар деп биске үргүлчүнүң бердинип турар сурталл улуг Лениниң өөредии, номналы. Колхоз турганындан эгелээш, 20 чылдың дургузунда малга ажылдап келдим.

Төрээн чуртумнуң күчүзү, чоргааралы кижилер болгай. Күш-ажыл фронтузунга ажылдавышаан, 10 уругларны төрээш, кижизиттим. Коммунистиг партия биле Совет чазак кижилерниң күш-ажылын, келир үениң салгакчыларын кижизидип турар иелерни база бедии-биле үнелеп турар. Мени хөй уругларны төрүп өстүрген дээш, чазак медальдары болгаш орденнер-биле шаңнап, адактың сөөлүнде дээди хавыяа — Маадыр-ие атты тывыспышаан, Алдын Сылдыс-биле шаңнаан. Ооң-биле кады уругларымны өстүрүп кижизидеринге хөй түңнүг акша дузаламчызын база берип турар. Бо болза В. И. Лениниң улуг номналының амыдыралда боттанылышкыны-дыр.

Ленинчи номнал уругларымны Төрээн чурттуң төлептиг хамаатылары кылдыр кижизидип, каңналдырып, коммунизм тургузуушкунунуң кижилери болдуруп турарынга сеткилимниң өөрүшкүзүн илередиптер сөстер тыппаастыр мен. Уругларымның уруглары ленинчи номналды өөренмишаан, улус ажыл-агыйының фронтуларында ажылдап, өөренип турар. Эң улуг уруум Б. Матпаа 10-ту класстарны дооскан, ам бистиң совхозтуң Ак-Чыраа салбырында бухгалтер, Б. Өлзеймаа Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозта улуг мал эмчизи боор ажылдап турар. Б. Кара-оол чолаачы, Б. Белекмаа сески класс дооскан, ам хойжулап турар. Б. Андрей башкы эртемниг, ол ам Совет Армияның хүрээлеңинде албан эрттирип турар. Б. Вера биле Б. Алексей 9-10 класстарда, оон бичиилери кудуку класстарда өөренип турарлар.

Ленинчи номналдың ачызында амыдырал-чурттталгавыс каас-шиник, өг-бүлевистиң чечээ — уругларывыс аас-кежиктиг чурттап, ажылдап, өөренип турарынга бедүүн совет ие мен чоргаарланып, база катап чоргаарланып, 50 хар харлазымзажок ам-даа хөй чылдарда совхоз бүдүрүлгезинге ажылдаарын күзээр мен.

Бис совхозтуң 60 ажыг баш бода малын малдап, Убса-Хөл кыдыы Сарыг-Хөлде кыштап турар бис. Төрүүр 100 инекке онааштыр 90 бызааны алырын, ооң хонукта немелде деңзизин 600 грамм чедирерин, 20 тоннадан эвээш эвес сигенни кезип белеткээрин хүлээнген бис. Малывыска эки ажаалга, хайгаарал тургустунганындан оларның байдалы эки. Инектер ам бызаалап эгелээн. Зооветеринарияның бедүүн аргаларын өөренип алган, ону ажылывыска ажыглап турар бис. Зоотехник Т. Мартса, мал эмчилери Т. Базыр-оол, Туң Сесер-оол олар зооветеринария болгумун удуртуп башкылап турар, ында база өөренип турар бис.

Ленинчи номнал бисти ам-даа сорук кирер.

Д. САНАА,
Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң малчыны, Маадыр-ие.

Бо уруг Ак-Довурак хоорайның амыдырал хандырылга комбинадынга үр эвесте келген-даа болза, ону чон мактаар. Чайгы хеп даараарының мастери Ольга Кожуховану чон бистиң «Ольгавыс» дижирлер.
ЧУРУКТА: Ольга Кожухова.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

УЛУГ ЧҮТКҮЛ

Бо чылдың март сезин Улуг-Хем районнуң Торгалыг суурнуң херээжен чону улуг көдүрлүүшкүн-биле уткуп турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини С. Монгуш даргалаан херээженнер чөвүлели В. И. Лениниң допчу намдарын өөренирин организастаан. Суурнуң 118 херээженнери Ильичиниң намдарын доктаамал өөренип турарлар.

Суурнуң херээженнериниң амыдыралында бир чаа чүүл болза оларның механизатор болурунче улуг чүткүлү хайныкканы болур. Суурда ам 17 кыстар трактористер болур дээш кончуг кызымак өөренип турарлар. Олар келир чылдың часкы тарылгазынга демир аътты мунгаш, ховуже үнеринге шиитпирлиг белеткенип турарлар.

Суурнуң он сес бажыңнарында эң амданныг чем кылып билириниң өөредилгези база организастаттынган. Ол ажылга Ч. Монгул-оол, К. Андреева, М. Лепко, А. Малчайты, Д. Дуктуг-Баштыг олар эң идепкейлиг киржип турарлар.

Торгалыг суурнуң херээженнериниң амыдыралында бир солун чүүл болза оларның культураже чүткүлү бедээни болур. Кино, концерт, лекция, илеткел дыңнаарынче херээжен чоннуң чүткүлү дыка улгаткан.

М. БИЧЕ-ООЛ.

Саннар, фактылар

ССРЭ-ниң үлетпүрүнде ажылдап турар бүгү ажылчыннарның 47 хуузу херээженнер, ооң иштинде тудугда—28 хуу, транспорта — 24 хуу, кадык камгалалында — 85 хуу, чырыдыышкында—72 хуу.

* * *

Революция мурнунда турганынга деңнээрге эмчилерниң саны 150 катап өскен ийикпе, азы оларның саны 425,3 муң ашкан.

АКШ-та бүгү эмчилерниң чүгле 5 хуузу херээженнер.

* * *

1917 чылда Россияга 600 херээжен инженер турган болза, ам оларның саны 545 муң ашкан. Ол дээрге чуртта инженер-техниктиг кадрларның 33,3 хуузу.

* * *

Совет Эвилелинде дээди өөредилге черлеринде өөренип турар студентилерниң 31 хуузу кыстар. Австралияда чүгле 4 хуу. Финляндияда — 3, Швецияда — 4. а Англияда—1 хуу болуп турар.

* * *

Капиталистиг чурттарда херээжен кижилерниң ажыл-төлевири эвээш. АКШ-та болгаш Англияда херээжен кижилер эр улуска бодаарга ажыл төлевиринин 60 хуузун ап турар. Францияда—64 хуу. Японияда — 48 хуу, Швецияда—75 хуу.

* * *

Турцияның үлетпүрүнде ажылдап турар кижилерниң чүгле 2 хуузу херээженнер.

ТАҢДЫ ЭДЭЭНДЕ

Бистиң районнуң херээжен чону бо чылдың март сезин улуг сеткил-сорук көдүрлүүшкүннүң байдалында эртирип турар. Эң-не өөрүнчүг чүве болза чер-черде херээженнер чөвүлелдериниң ажылының экижээни болур.

«Элегес» совхозта херээженнер чөвүлелин ап көрээлиңер. Ук чөвүлел бүгү районнуң херээженнер чөвүлелдериниң аразында социалистиг чарыжының тиилекчизи болгаш, чөвүлелдер аразынга шилчип чоруур кызыл тукту алган. Лида Николаевна Голова ол чөвүлелдиң ажылын эң идепкейлиг удуртуп турар.

«Элегес» совхозта херээженнер чөвүлелиниң көдүрүп үндүрген идепкейи-биле эрткен чылын ол суурга 538 дөс янзы-бүрү ыяштар олуртунган болгаш оларның ажаалдазы эки болганы-биле тараан ыяш бүрүзү шупту үнген.

Оон ыңай ол совхозта херээженнер чөвүлели амгы үеде ленинчи ёзу-биле ажылдаар, чурттаар, өөренир деп айтырыгны боттарының мурнунга салгаш, ону херек кырында күүседип эгелээн.

Ногаа өстүрер талазы-биле улуг ажылды ол чөвүлел чорудуп турар. Оон ыңай ол чөвүлелдиң көдүрүп үндүрген идепкейи-биле көдээ малчыннарның чурттаар оран-савазының культуразын көдүрер талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар.

Ол-ла совхозтуң Чал-Кежигде херээженнер чөвүлели база эки ажылдап турар. «Тиилелге» совхозта болгаш «Революцияның херели» колхозта херээженнер чөвүлелдери база боттарының ажыл-чорудулгазын дыка экижидип турарлар.

Чер-черде херээженнер чөвүлелдериниң шуут дөрт киржилгези-биле В. И. Лениниң допчу намдарын өөренир бөлгүмнерни тургускулаан. Ол бөлгүмнер боттарының ажыл-чорудулгазын чүгле В. И. Лениниң намдарын өөренири-биле кызыгаарлавайн, ооң-биле кады янзы-бүрү бөлгүмнерни база тургузуп турар.

Чер-черде херээженнер чөвүлелдери совет күрүнениң тургузукчузу В. И. Лениниң шынчы өңнүү Н. К. Крупскаяның төрүттүнгени хүнүнден бээр чүс чыл болганын калбаа-биле демдеглеп эрттирген. Н. К. Крупскаяның амыдырал чурттталгазынга хамаарышкан беседаларны болгаш номчулгаларны суурларның агитбажыңнарынга эрттиргилээн.

Херээжен чон ортузунга ажыл чорудар талазы-биле эң идепкейлиг эштерни демдеглээри чугула. Оларга Лида Давыдова, Лида Оюн, Тамара Седен, Зоя Дурнова, Чыртай-Уруг Оюн, Таисья Дүлүш хамааржыр.

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

ААС-КЕЖИКТИГ ИЕ

1963 чылдың август. Амаа ынчан хып дээн аныяк кыс турган. Ол бир-ле эртен ада-иезиниң аалынга хап келгеш, мынча деп, дидим чугаалаан:

— Фронт чоруур дугайында дилээмни хандырган-дыр. Ынаар эки-туразы-биле чоруур дээн өөрүм-биле кады хаптар апардым. Силерниң-биле байырлажып алыр дээш келдим, авай, ачай.

Ада-иези уруунуң күзелин деткип, чагып-сурган, менди-чаагай ээп келирин күзеп аъткарганнар...

Оон бээр 25 чыл ашкан. 10 тыва кыс эки-турачылар боор чоруткан. Украинаның Ровно хоорайын болгаш Барыын Украинаның чурттакчылыг 80 ажыг черлерин хостажырынга олар киришкен. А. Б. Монгуш —Ада-чурт дайыны орденниң I чергезиниң эдилекчизи. Дайынның уржуу кандыгыл деп чүвени Монгуш Амаа эки билир. Тайбың хоорай, суурларны өртедип, кырганнарны, чаштарны кээргел чокка өлүрүп-хыдып, хилинчектеп турганы каракка бо-ла костүп келир. Дайынның айыылынга удур каргыштың, килеңниң сеткили ол состеп-не хайнып келир...

Дайын өртүн өжүрерринге, тайбың чурттталганы тургусчурунга Амаа Бодүрүкүевнаның үлүү кирген. Ол аас-кежиктиг ие болган. Ол амгы үеде Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң уруглар садында ажылдап турар. Чоннуң аас-кежии дээш дайылдашкан дайынчы ам бистиң келир үевисти—чаштарны кижизидип турар. Чогум-на аас-кежиктиг кижи ол-дур!

Аас-кежиктиг Амаа сес уругларның иези. Ол «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле шаңнаткан. Улуг уруу Клара колхозта ажылдап турар, оон бичези Анчымаа Хандагайтыда харылзаачы. База бир уруу Кызылдың эмчи училищезинде өөренип турар, оон биче үш уруг школада, арткаңнары ам-даа школа назыны четпээн. Монгуш Амаа уруглар кижизидилгезинге үлегерлиг ие. Чаштарның өөрүшкүзү, аас-кежии дээш кезээде кызып чоруур. Ол бодунуң билиин бедидип, кежээки политшколада өөренип турар.

Бөгүн ооң өөрүшкүзү кызыгаар чок. Чаалап алган аас-кежии ол бүгү кижилер-биле деңге үлежип, Марттың 8-зин байырлап турар.

Г. БАДЫ-САГААН.

Оларны чон хүндүлээр

Соңгулда хүнүнге чедир ам санныг хонуктар арткан. Ол хүн бистиң Тожу районнуң район болгаш суур Советтеринге эң мурнакчы кижилерни депутатка бадылаар бис. Район Совединиң депутаттарының кандидаттарынга районнуң уруглар эмчизи В. А. Кудиновту, дааранылга комбинадының мастери М. Х. Ширинни, ортумак школа башкызы В. А. Ухлованы болгаш өскелерни-даа тоора-хемчилер депшиткилээн. Чоннуң чагыгларын өй-шаанда күүседип, шынарлыг даарап бээр дээш Мария Ширин үргүлчү, сагыш-човап чоруур. Ол чүгле эки мастер эвес, а идепкейлиг хой-ниитичи, Культура бажыңының уран чүүлүнүң солун чок киржикчизи. Виктор Афанасьевич Кудинов районга ажылдап келгенинден эгелээш, бичии уругларның аарыгларынга удур профилактика ажылын чорудуп эгелээни-биле ооң ажылында көскү экижидилгелер болган. Тожу районда ада-ие бүрүзү ону сеткилиниң ханызындан хүндүлээр. Ооң чуруу районнуң Хүндүлел самбыразында. Ажылдап келге-ле ындыг-ла үр болбаан хирезинде онаашкан ажылынга бердинген кызымак күш-ажылы-биле чоннуң хүндүткелин ол чаалап ап шыдаан. Ам чоокку чылда уруглар эмнелгезиниң тускай корпузун тудар талазы-биле айтырыгны эш Кудинов көдүрүп турар. Ол ону чедип ап шыдаар-даа.

Бодунуң клазы өөредилге талазы-биле эки көргүзүглерлиг болуп, школаның дээре черин ээлеп турар 8 класстың баштыңчы башкызы В. Ухлова, районнуң союзпечать салбырының ажылдакчызы М. Коробейникова район Совединге бистиң төлептиг кандидаттарывыс. Дааранылга комбинадының директору Надежда Куликова, район библиотеказының ажылдакчызы Вера Лопатина, харылзаа ажылдакчызы Иргит Мыйыс-оол оларны хамаарышкан ажылдарының аайы-биле мурнакчылар кылдыр чон санап турар болгаш оларның кандидатураларын Тоора-Хем көдээ Совединиң депутадынга адааннар.

Д. БАЙЫР-ООЛ.

ДИРИГЖИТКЕН ДАШ

Номчукчуга баш удур-ла сөглеп каайн. Сагыш-сеткилди аңдара-дүңдере тудуп, саймаарадыптар төөгүлер, каракка илдигип, кулакты куюкталдырыптар онза таварылгалар, өндүр улуг маадырлыг чорук дугайында эвес-даа болза, амыдыралдың тургузуп келген бергелерин бодунуң шаа-биле төлептиг ажып эрткен кижиниң дугайында чугаалаксадым.

Раиса Ажыевна Аракчаа Кызылда чурттап, ажылдап турар. Республиканың 60 Маадырлар аттыг музейинде тыва ус-шеверлерниң чонар-даштан, ыяштан чазаан ажылдары бар. Черзи, Тойбу-Хаа, Хуна дээн ышкаш сурагжаан мастерлерниң ажылдарының аразында Р. Аракчааның чазааны куштуң, ыттың, дилгиниң дүрзү-хевири бар. Ийе, чазаныкчы улусчу мастер Р. Аракчаа тыва херээженнерден амдызында чааскаан Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүнге кандидат.

... Бичии Рая билип келирге, ыяштан чазаан аът ойнааракстыг. Ынчаарда бичии уругларның ойнаар чүвези дээрге бөдүүн, ада-иезиниң хол-биле кылган чүүлдери-ле болгай. Садыг, магазин, бараан элбек эвес. Ада-иези шевер, чазаныр, дааранып кижилер болза, хире шаа-биле чараш, шевергин ойнаарактарны кылып бээр. Раяның авазы шевер кижи. Ынчалза-даа хөй уругларлыг, эвээш биче малмаганныг улуста чай кайда боор. Уруглар сайзанактаар, сагыжы-биле даштан янзы-бүрү ойнаарактарны чогаадып алыр. Рая база эш-өөрү уруглар, дуңмалары-биле сайзанактап ойнаарынга ынак. Ынчалза-даа ооң ынак ойнаара — калган даайы Хүргүлектиң чазааны ээр, чүгенниг кара аът. Оозун аптара кырынга салгаш, топтап көөрге, челип бар чыдар аътты дыкала таптыг көргүскен болур. Даайының, хуулгаазын чүве дег, чеченин ол магадаар турган. Алыс боду ыядыычал, а ооң кадыңда авазының, ачазының чагып сургаары болза улуг улусту хүндүлээр, оларның чугаазынга кирипшес, опчок тепек болбас дээринден Рая чазаныр даайының дугайын-даа шоолуг айтырбас.

Раяның авазы база согааш, баланы боду чазап, ыяш хууңнарны кылгаш, оозун чараштыр шокарлап сиилбиир турган. Ынчалза-даа ол талантыны (талант болбайн канчаар!) сайзырадыр, ону херекке алыр деп чүве кымның-даа бажынга кирбээн. Ийи-чаңгыс таныштар, төрелдер дилээрге, ол чазаныр турган. Оозу дээрге амыдыралга, өг ажылынга ажыглаар эт-херексел. Ах, ол үеде уран чүүлге сонуургал улуг, чоннуң культурлуг деңнели бедик турган болза, канчап билир, ус-шевер чаяаттынган талант улам хөгжүүр-даа турду-ла ыйнаан!

Келир үедеги мастер даайының чазааны ыяш аътты чүгле сонуургап көөрү-биле кызыгаарлаттынмаан. Хой кадарып чораш хаяга аң-мең, мал-маган чуруур, хөртүктелген харны оя кезип алгаш, оон кандыг-бир амытанны дүрзүлей кезип, хевирлээр. Черле чурулгага сундулуг уруг деп чүве билдине берген. Карандаш, саазын ховар турган, ынчалза-даа хөмүр-биле калбак ыяшка чүнү-даа чуруп болур. Мергежил, ханы утка амдызында шоолуг сиңникпээн чуруктар, хөртүктен чазап туткаш, хая, улуг даш кырынга тургускан дириг амытаннар дүрзүзү Раяның дуңмаларының ойнаарактары болу берген. Өг чанында пөштен туткан чадырның кертиин кескеш, үлгүүрден бижекти апкаш, Чаа-Хөл унунда улуг кара тал баарынга өшкү чазап орда, аас-кежик, өөрүшкү Раяның хөрээн долуп кээр турган. Өгде улус, дөргүл-төрели уругнуң чазаан чүүлдерин мактап каар ол-ла. Хой кадарып чораш, сөөскен туруп алганда, Рая оозунуң дөзүнден даңза бажын чазааш, адазынга бээр.

Үжен чылдарда үжүк-бижикке өөренир, уругларны школаже хаара тудар улуг ажыл калбарып эгелээн. Рая база Чаа-Хөлге өөренгеш, чүгле дөрт класс дооскан. Оон ыңай уламчылап өөренмээн. Ада, иезинге дузалажып чораш, ол-ла школага аштакчылай берген. Чаш чылдарның сонуургалы, чурулгага сундулал чоорту өшкен...

Ынак кижизин тып, өг-бүлени тудуп, үш оолдуг апарган. Ажыл хөй, үе эвээш. Бичии оолдарның чаптанчыг чараш аажызы; оларның хүп бүрүдеги улуг ажыдыышкыннары неге өөрүшкүнү, чоргааралды сөңнеп, амыдыралдың бергелерин ажып эртер дээш демиселче ону албадапкан. Эргим чораан эжи, уругларының адазы арагаже сундулап, ажылындан үндүртүп, хемчег алдыртып турары Раисаны дүвүредипкен. Ооң эптиг-чөптүг сөстери, ээрежиишкини, караның чажы арагалаар, өг-бүлезинге төлепчок апарган кижиге чүү-даа эвес болган. «Канчаарыл? Өске черже чоруй барза кандыг ирги? Танывазы чоп аразынга кижи база туттунгай-ла»... Ол бүгүнү ашаанга чугаалаан. Демгизи чөпшээрешкен. Кызылга чурттап эгелээннер. Оожургал, шөлээн чурттталга катап эгелээн. Ынчалза-даа ол үр болбаан...

Раиса Ажыевна сүт магазининге ажылчыннап кирген. Ажыл аар. Ам канчаарыл, оолдары дээш шырбаяр апаар. «Туразы улуг, чүвени чедир билип шыдавас, нүүрүн ышкынган кижиден халбактанып органш канчаар. Ынчаар чурттаан херээ чок. Оолдарга даржыктыг. Шынын чугаалаардыр» деп, бодал хүнден хүнче быжыгып орган...

Бөдүүн ажылчын кижиге чааскаан үш уругну азырап доруктурары берге болбайн аан. Шалың база эвээш. Оолдар өскеп тудум, негелде улгадыр. Улуг оглу Серёжа чүвени шору билир апарган кижи болгаш авазынга дузалажыр, школадан келгеш, сүт магазининче маңнаптар. Авазы опаалгаң кыл дээш чандырыптар. Оозу өг ажылын шуптузун боду кылып чаңчыккан. Дуңмаларының хевин, ак чоорганнарны безин чуп каар, аъш-чемин белеткээр. Бичелери база акызынга дузалажыр. Найырал, ажылгыр чорук, биче сеткил ол өг-бүлеге материалдыг бергелерни ажып эртеринге дузалаан.

Чамдыкта чааскаанзырай-даа бээр-ле. Ачавыс-биле шуптувус кады чурттаан болзувусса, ол будулбаан болза, дыкала эки ийик кылдыр бодап келгеш, ыыт-дааш чок олуруптар-даа үелер турган. Сергей авазының сагыш-сеткилин билген чүве дег, аңаа каттырынчыг чүүлдерни чугаалап, чазыктырарын оралдажыр.

... Таварылга эвес болза, ол чазаныкчы мастер атка четпейн-даа баар турганы чадавас. Аас-кежик таварылгадан хамааржыр дивейн-дир мен. Чамдыкта таварылга кижиниң амыдыралынга эргилдени база тургузуптуп болур.

1964 чылдың август. Үш-Белдир аржааны. Раиса Ажыевна аңаа дыштанып турган. Аржааннап, дыштанып турган улус-ла хөй. Шаандагы таныжы херээжен ооң чазанырын билир болгаш, «мында чазаныкчы шевер кижи бар-дыр, ону барып көрбес сен бе?» дээш бир чадырже эдертип чедирген.

Пөштен чүве чазап орган кижиге Аракчааның дугайын демги эжи чугаалаан. Ол болза уран сиилбикчи Хертек Тойбу-Хаа болган. Пөжүн, бижээн бергеш, кандыг-бир амытанны дүрзүлеп чазаарын мастер Аракчаага сүмелээн. Раиса Ажыевна чазаан ажылын Тойбу-Хаага көргүскен. Сураглыг мастер четпестерин көргүзүп, чазаныр аян-шиичилиг кижи-дир дээрзин дораан эскерип чугаалаан. Дириг амытанның шимчээшкиннерин тодаргай көргүзери, ооң аажызын илередири, сөөк-даяаның турар черлерин, шимчээшкин үезинде ооң туруш хевириниң өскерлириниң дугайында баштайгы өөредилгени ол Үш-Белдирде чадыр чанынга алган.

Аракчааның чонган, чазаан ажылдары хөй. Дириг амытаннар хевирлерин чаңгыстап сиилбииринден аңгыда, ол кижилерниң хевирин база чазап кылгылаан. Ие дугайында мөңге теманы национал хевирлиг кылдыр шиитпирлеп, уругларлыг херээженни сиилбээн.

Авазынга эргеленген, ооң тежээлинге шөлээн өзүп орар, шынны, чөптүг чүүлдү, солун чугааны оон дыңнап чаңчыккан, иезиниң арнынче көрүнген уругларның, чоон чаштыг чараш, ажы-төлүнге ынак, оларның аас-кежиин камгалаан аваның овур-хевири ол ажылды көрген кижи бүрүзүнге чоок, эргим. Иениң ынакшылы — чазаныкчының амыдыралының, чогаалының утказы ол. Ажыл лириктиг шынар-бүдүштүг, черле ынчаш Аракчааның бүгү чогаалдары ындыг. «Хам херээжен», «Адыг», «Теве», «Тергелиг аът» «Бызаанчылаан ашак», «Арзылаң», «Өшкү» деп ажылдары төнген уткалыг, янзы-бүрү делгелгелерге киржип, көрүкчүлерни сонуургаткан. Совет эрге-чагырганың 50 чылынга тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүлдүң Бүгү-Россий көрүлдезинге эш Аракчаа киришкеш, I чергениң дипломубиле шаңнаткан.

Аң-меңниң хевирин көргүзерде өске мастерлерниң тыпкан оруун, аргазын катаптавазы, чүгле боттуң онзагай шынарын илередири берге. Ол мергежилди сайзырадып, өөренип, ажылдап, ийе, катап-катап ажылдап турганш, чедип ап болур. Уран чазанылга тываларның бурунгудан бээр сонуургалы. Национал хевир-бүдүштү чаа, социалистиг утка-биле дүүштүрери нарын болгаш буянныг херек. Улгадып келгенде катап төрүттүнген, сайзырап эгелээн талантыны улам хөгжүдери чугула. Ону Раиса Ажыевна чугаалап, Москва чоогунда чурукчуларның чогаадылга бажыңынче чорууруңга белеткенип, турда ужурашкан мен.

Мария ДҮЛҮШ.

Үш чыл эртенде, Екатерина Алексеевна дайынга өлген эргиминиң сөөлгү сөстерин сагынмышаан, бичии Надяазын школаже үдээн.

1949 чыл Петракованың амыдыралынга уттундурбас чыл болуп арткан: ынчан ону СЭКП кежигүнүнге хүлээп алган. Ол дугайын Екатерина Алексеевна мынчаар сактып чугаалаар:

«Мени партия кежигүнүнге белен-не хүлээп албас боор, харын хүлээп алза-даа, ол улуг идегелди шынзыдып шыдавас боор мен деп-даа бодай бээр мен. Билиим деңнели куду: чүгле эге класс дооскан. Ындыг кижи партия даалгазын канчап күүседип шыдаар мен? Шынында хөй нинти ажылын кылыры баштай мээң бодап турганым дег коргунчуг эвес, харын солун ажыл болган. Коммунист болганымдан соңгаар мээң амыдыралымга чаа үе эгелээн. Хөй-нинти ажылынга бодумнуң ынак өрүкчү ажылым дег хандыкшаан мен. Ол ажылга-даа, билиг бедидип өөрениринге-даа шаг-үени харамнанмаан мен».

Партия-биле салымын холбаан соонда оон канчаар чурттап, ажылдап келгениниң допчу характеристиказы бо сөстерде бердинген, ооң сагыш-сеткили илереттинген деп түңнеп чугаалап болур. Ону хамыктың мурнунда бодунуң ажылының ёзулуг-ла артизи кижи деп чечечнчиди чугаалап болур. Ол полиграфия ажылының элээн хөй нарын чорудулгаларын шиңгээдип алган. Бөдүүн, хол-биле кылыр өрүлгеден аңгыда, нарын даңзы майыктары, таблицалар кылырын, номнар, солуннар чыксаарын, кудумчуга хөйге көскү кылдыр азар нарын, шевер чарлалдар кылырын ооң уран аргазы деп сөглеп болур. Өрүлге херээнге он беш кижини эки туразы-биле өөреткен. Ол аныяктарның чежези полиграфия мастери болбас деп!

ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕЕВНА типографияда партия эге-организациязының секретарынга, СЭКП Кызыл хоорккомунуң кежигүнүнге каш катап соңгудуп чораан. Партия обкомунуң кежигүнү чораан. Ам база СЭКП обкомунуң кежигүнү.

Хөй сөс чугаалаарынга хөңнү чок, бөдүүн ажылчын секретарь четпестерни көргенде, ол дээш буруулуг кижини шуут адаар, принципиалдыг шүгүмчүлээр чораан. Ооң ындыг чоруу дээш, эш-өөрү ону хүндүлээр. Бир-ле чылын коллективке чурумсагылга кошкаан, ажылдан озалдаар, арагалаар кижилер тыпты берген. Коллективтиң удуртукчузу база ындыгларның бирээзи апарган. Оон четпестерин парторганизация секретары эш-хуузу-биле сагындырып чугаалаан. Удуртукчу ону дыңнаваан. Партбюрога сагындырган, партия хуралынга коммунистер шүгүмчүлээн. Ол ынчан база катап аазаашкын кылза-даа, шүгүмчүлелден тодаргай түңнел кылбаан. Удуртукчу коммунистиң четпестерин партияның хоорай конференциязынга Петракова шынгы шүгүмчүлээн соонда директорга партия хемчээ хүлээткеш, байдалды экижидерин негээн. Оон соңгаар ол эттинген, коллективте ат-алдарлыг кижи апарган.

БЕЖЕН ЧЫЛДАРНЫҢ ортан үезинде Ташкентиге полиграфия техникуму дооскан каш оолдар, кыстар область типографиязынга чедип келген. Улуг хоорайга, эки хандырылгалыг черге турган болгаш, оларның чамдызы бергелерден корткаш, дораан-на чоруй барган. Олар-биле кады келген ийи кыс база ындыг хөөннүг апарганы Петраковага билдине берген. Кыстарны бажыңынче чалаап, оларның бажыңынга барып, аныяктарның хөңүн хоочун ажылчын билип ап турган. Уругларның чанык-саан чылдаганын дыңнап алгаш, айтырыг салган:

— Бистиң хоорайывыс силерге чалгааранчыг, «көдээзиг» ышкажыл, кыстар?

— Ийе — дишкеннер.

— Бисте полиграфия училищези дооскан кижилер чеже деп бодаар силер?

— Та, Екатерина Алексеевна.

— Билип алыңар. Ташкенттиден келген силерден ыңай ийи—үш кижи бар.

— Силер полиграфия институдун кажан дооскан силер, Алексеевна?—деп, кыстарның бирээзи серде чок айтырган.

Ол айтырыгның уламындан кыстарга Петракова бодунуң полиграфисчи намдарын төөгүп берген. Кандыг-даа училище дооспаан хирезинде, мындыг мастер апарган угбайны уруглар пат-ла магадаан.

— Бис теорияны өөренген-даа болзувусса, силерге бодаарга, өөренкчилер-дир бис, силерниң билириңерниң чээрби хуузун, эки-ле дизе, билир хире-дир бис—деп, Тамара деп кыс билинген.

Е. А. Петракова ол уругларга чоорту салдар чедирип турган, оларны типографияга арттырып каан. Ам оларның бирээзи Тамара Калмакова дуржулгалыг өрүкчү, цех мастери апарган.

ЧООККУ ЧЫЛДАРГА чедир республика типографиязы бүдүрүлге эстетиказының талазы-биле чедимче чок байдалга турган. Сөөлгү үеде байдал сыр өске апарган. Хоочун ажылчыннар Валентина Горбунова, Екатерина Петракова, Капитолина Осипова болгаш өскелерниң-даа эгелекчи саналдары-биле ажылчыннар ажылдаар черлерниң шөлүн алгыдар хемчеглерни удаа-дараа алган.

1965 чылда Петракованың инициативазы-биле цехтерге арыг агаар, кислород хөй болзун дээш, чечектер өстүрүп сайзырадыр ажылды эгелээн.

Ам типографияның цехтеринде алаңгыыш дег улуг чечектерни өстүрүп, ажаап турар, чамдык адыг-кирижи сагындырар чечектерни узун дургаар шөйүпкен.

* * *

СЭКП обкомунуң кежигүнү Екатерина Петракова өрүлге цегинде профэвилел бөлүүн, он беш кижи составтыг бригаданы удуртуп, коллективте социалистиг чарыш талазы-биле комиссияны даргалап турар. Ол-ла бүгү даалгаларны күүседиринге, марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир школага өөрениринге шакты тып ап турар.

Екатерина Алексеевна хөй чылда кижилер-биле ажылдап келген улуг дуржулгалыг болгаш, ажылчыннарның, ылаңгыя аныяк херээжен ажылчыннарның сеткил-хөөнүнүң кандыызын эндевес. Аныяк херээженнер болгаш кыстар боттарының өөрүшкүзүн, муңгаралын сөглээр, ооң-биле санал-онал солужар, сүмележир дээш, аңаа бо-ла чедип келирлер.

Чамдык уруглар менде мындыг душтук бар, мындыг черде ажылдап турар, кедилиг ирги бе, ону канчаар шенезе ооң характерин ылап билирил деп-даа сүме эрээр. Бир аныяк уруг «ашаамга арай бүзүревес хире-дир мен, ол Абаканче чорук кылгаш, саадады, карадаар-дыр мен» деп келген. Далаштыг түңнел кылбазын хоочун ажылчын демгизинге сүмелээн. Каразышкыны хей болганынга «хомудакчы» соонда бүзүрээн.

АЖЫЛЧЫН АЛДАРНЫҢ КИЖИЗИ — Екатерина Алексеевна Тывада баштайгы коммунистиг күш-ажыл коллективинде ажылдап турар деп чүвени бодуң база сактып көр, номчукчу.

Доңгак БЕГЗИ.

Көк-кыс Монгуш Таңды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң кызымак хойжуларының бирээзи. Ооң амыдыралынга уттундурбас үе болган. Чоокта ону СЭКП-ниң хүрээлеңинге ону хүлээп алган.

Көк-кыс биле Алдай-оол Монгуштарның өг-бүлези аныяк. Ынчалза-даа олар хөй ажылының талазы-биле дуржулгалыг малчыннар.

Оларның кадарып турар хою эки кыштаглап турар болгаш чаш төлү менди алдынып турар.

ЧУРУКТА: хойжу КӨК-КЫС МОНГУШ.
Фотозу А. ОСТАПЧУКТУУ.

ШЫН

АЛДЫН ХҮН

Аваларның, энелерниң
Ала караа даады куду —
Ызыгуурган, байның кулу,
Ытпан дора чурттап чораан.

Төрүттүнгеш олгужеге
Дөрге орбас, төрө тутпас:
Паштың хөөзү, малдың
чуңгаа —
Бак салым корүп чораан.

Ынак кыстың чүрээ балыг,
Ыры хунук, оруу муңгаш:
Чажым сен деп оңнүүн
шилип.
Часыг корүп, чаңнап
болбас.

Когээр сөңнеп, шайын бускан
Көрбээни-ле хары кижээ
Бараан-сараан, малга орнай
Бажы-биле саттырыптар.

Ынчалза-даа салым-дыр дээш
Бузуп-дүүреп орбаан кыстар
Бурунгунуң тоолдарында,
Ырларда-даа ады үнген.

Өжээттиге базындырбас,
Оске хейге ошкатпас дээш,
Оскен черим көвей кызы
Олүр тынын аткаар кагган.

Бокту-Кириш, Самбажыкка
Бора-Шээлей, Өшкү-Саарлар
Чалгын, чакпа, даянгыш
бооп,
Чалданыш чок чордулар чоп.

Тоол шаанда эвес дижик:
Допуй-кадай, Барыкаан дээш
Хуралдаага сургакчылаан
Хувиекаалдың кыстары бар.

Тыва бижик тыптып турда
Дыцгыжааның челер доруу
Бажын еваан келген-не аал
Башкывыс деп уткуп турду.

Озер-тергээ туттунгалак
Эмчи диртип сураа үнген
Дыкай-Сүрүң, Долгар сугну
Дыңнаан туржук, корген
силер.

«Дөжек-ширтек илип-сырыыр
Төре херээ башкарбас» деп
Төөредигин арта баскан
Тоогүвүете пелер хой.

Тракторист Борбаанды дег,
Тываларның шуптузу-даа
Ынча черин тарып чорбаан.
Ынчаар элбек дүжүт албаан.

Ацчы Серен ады-сураа
Агайларның эктин каастаан
Алды-кыш боон хуулгаштыы
Анганыда чеде берген.

Кежик чолдуң дарганчызы
Келин кыстар, бичии чаштар
Аваларны алдын хүн дээр,
Амгы шагда кымдан чоргаар.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

Шеригге бир чыл ажыг албан эрттирип келдим. Бо үеним дургузунда кандыг-кандыг таварылгалар бистиң арабыска болбаан дээрил аан.

Бир-ле катап, чайын болган таварылганы үр-ле утпас бис нйнм. Шак-ла мынчаар болган чүве.

Почта дажыкчызы эккелген чагааларын үлеп бершкеш, эң сөөлгү чагааны сумказындан ушта соп эккелгеш алгырды:

— Ким эң-не ак-көк карактыгыл?

Элдептиг айтырыг. Оолдар кезек кайгай берген турлар.

— Ону канчарың ол?— деп, Петя оолдарны мурнай айтырды.

— А бо чагааны эң-не ак-көк карактыг оолга берзин дээн-дир—дээш, почтачы чагааны Петяга тутсупкаш, үнүпкен.

Бодап-бодап кээривиске эң-не ак-көк карактыг киживис Матвей Веселкин болган. Кижиң-даа чагааны улуг өөрүшкү-биле номчаш, дораан-на харыызын шелиң алган. Бистиң турар хоорайывыстың чоогунда хоорайда чурттаң турар Мария деп аттыг кыс бижээн болган.

МАРУСЯ

Шыяан ам. Ол ийниң аразында чагаалажышкын-даа эгелээн. Күжүр Матвей Марусязындан чагаа алгаш, черге дегбес чүве дег салып турган. Мынчага чедир чаңгыс-даа кыс-биле орта таныжып көрбээн эш болгай.

— Марусяң кайы хире бижип тур, оол?—деп өөрү айтырарга:

— Тулган-на кыс, сөске чечеи дээрге чогаалчылардан артык, удавас чуруун чорудар болду, силерге көргүзер мен— деп, киживис харыылап каapr.

Элээн каш хонуктар эрте берген. Матвейивис уруундан келир чагаа маңаан, олут безин олурбастаан. Почтачы-даа сумказын долдур тырып алганы чатааны-даа эккелди-ле, Матвей аңаа бир дугаарында барган.

Ол хүн Веселкин Марусязындан телеграмма алган. Ында: «поезд дөртен дөрт, вагон сес. Маруся» дээн.

Матвей ону номчаш, тавцылай каапкан. Эштиң өөрээнин чүге деннээр. Дораан-на демир орук вокзалынче долгаан, ук поездиниң келир хүнүн, шагын айтырган.

Шак ол хүн Веселкинге хоорай кирер чепшээрел бижикти рота командири бижип берипкен. Киживис ыдык-хевин кылайтыр аштаап, арның көрбейн ынакшаанны кызын уткуур-биле хап чорупкан.

Кижиң трамвай маңаан, чогуур шагындан бичии-ле озалдап четкен. Перронга хап келирге, демги поездиниң пассажирлери шагда-ла дүшкеш, тарай берген болган. Дедир келгеш, вокзалга көргүзүнүп базып турган. Кыстар-ла эмгежок, кайызын ол дээрил, чуруун безин ап четтиккен эвес, бодунуң чуруун база чорутпаан-ны болгай.

— Эш солдат!—дээн херээжен кижиниң үңү артында дыцналган. Матвей хая корүнүп кээрге, холунда бичии чемодан тутkан, кызыл-сарыг баштыг чарашсымаар кыс олче кайгап алган турган.

— Дыцнап тур мен!

— Кайы кезекте албан эрттирип турар силер?

Хөй улус аразынга кезек дугаары чугаалавас ужурлуун болаан. Матвей айтырган:

— А силерге кандыызы херегил?

— Шак бо—дээш, Матвейниң бодунуң-на бижип чоруткаңы адрестя сунган.

— Ийе, шак ол кезектен келген мен.

— Ынчаарга Матвей Веселкинни таныыр силер бе?

Оон мурнунда Маруся деп чүвени билзе-даа. Матвей бодунуң адын адап бербээн.

— Ийе, таныыр мен. Чаңгыс ротага албан эрттирип турган бис.

— А чоп «эрттирип турган бис» дээриңер ол, өскээр чоруй барганы ол бе?

— Халашкаш аалынче чана берген.

— А менээ: «Бир дугаар чыл теп тур мен» деп бижээн оол болгай, база-ла мегелеп турганы ол-дур аа.

Матвей «Маруся! Матвей мен-дир мен» деп алгырыптар

РАССКАЗ

часкан, ыпчалза-даа урутнуң чугаазы ону доктаадыпкан:

— Ону-даа чоорул, мында база бир студент оглум бар чүве, олче барайн адырам—дээн. Шак ол сөстерден оол кезек када аңгадай берген.

— А чүге силер хөй улус-биле хары угда таныжып турганыңар ол? Артында-ла чагаалажып...

— Эх сеин-даа, чаңгыс бөрт кеди чок элеп каар, чиде бээр, ийи-үштү садып алыр чоор— дээш, чаза-ла каттырган—мээн Матвейимни көр даан, мени мегелепкеш, аалынче чана берген, а херек кырында мен аңаа бүзүрээн деп мен бе? Чок! Чаңгыс чагааны үш экземплярга чара бижээш, бо хоорайда үш кижээ бижип турган мен, бирээзи артында-ла ажылчын кижи болбазыкпе — дигеш, базып чорупкан.

Матвей аксын ажып алгаш, кайгап туруп калган.

Д. ЧЫДЫМ,
шеригниң Н кезээниң дайынчызы.

Бо уругну Алдын-кыс Донгак деп адаар. Ол ам Бай-Тайга районнуң Бай-Тал ортумак школазының тоску клазының өөреникчизи. Ол бүгү-эвилелдиң аныяк натуралистериниң чыжының кирживкчизи. Оон ынай Алдын-кыс эрткен чылын хой кыргылдазының үезинде 837 баш хойну кыргырырына дузалашкан болгаш 1813 кг дүктү алырына хиришкен.

Күш-ажылга ынак, хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг Алдын-кыстың дугайын «Пионерская правда» солунга база бижээн.

Ырларым аялгазы

Өпей ырдан хөөн кирип, ындынналган
Өөрүшкү-кежик долган чүрээм ыры
Ием чүрээ — ак-көк хеминг даглыг чуртка
Изиг ханы бердингенин ырлап чору
Хензиг, борбак чүрекке йим башкы согуун
Кээргенчиг аваң чүрээ ажылладып,
Сүрлүг күштүг, хөглүг, үзүн аялганы
Сүдү-биле кезээ моңге сиңирип каан.
Төлү болуп төрүттүнген кымга-даа бол,
Төрээн черим мактаар эрге турбайн канчаар.
Бөдүүн чонуут Тыва чуртум — ынакшылым
Бөгүн, даарта ырларымның аялгазы.

Александр ДАРЖАЙ.

Буянныг сөс

Бичии чаштың бирги сөзү — Ава —
Бүгүдеге эргим болгаш туда:
Часкы хүннүң херели дег ачылыг,
Чарыштың чолун чаяаган сөс.
Аваэы дег сеткилге чоок —
сураң тыппас —
Төлдүң арыг ынакшылы
Төдү ында сиңиккен сөс.
Хайыралыг,
Амыдырал далайынга
шөлээн эштир
Чалгын-чакпа, уран күштү
төлге берген.
Аваларның буян кежин —
чаагай, өңдүр —
Чаъртты-биле четче сөглээр
мерген сөс чок.

Күулар СҮТТҮГ-ООЛ,
Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак школазының башкызы.

Белендей

Шыян ам, азыраан мал-маганы-даа чок. Аржаанныг-Хем акезынга алажы чөвүрээ чадыолыг, беш оолдарлыг Белендей кадай чурттап чораан чүвең иргин.

Ажы-төлү ажыл-чымыш-даа билбес, ары сарыг хүннүү бадыр хортүк хар кырлап, хөглеп ойнап хүнэээр турганнар. Идик-хевин харга илчиредирмылчырадыр оттүруп-оттүрүп, боражың алгаш чедип кээрге, иези хөөкүй аштаар, кургадыр мыңдыг чүвең иргин.

Аваэы бир-ле чайын Аржаанныг-Хемден балык-байлаңнап чораан, аарып-аржый берип-тир эвеспе. Багай чадырында келгеш, бажын кодурбейн чыдыпкан.

— Аксым-боксум катты, аржаан сугдан эккеп берицерем, оолдарым—дээрге оолдары ынавааннар.

Аваэы та кажаага, та чежеге дээр айбылап ээрешкен чүве, алышкыларның чаңгыэы-даа пак-даа суг эккеп бербээн иргин. Хадыладыр-хидиледир каттыржып-каттыржып, хары угда чадырдан маңнажып үне бергеннер.

Иткилежип, сывыртажып ойнап-ла, ойнап-ла турганнар. Иези чыдар чадырны безин бакылап көрбээннер.

Адак сөөлүнде алышкыларның улуу чөвүрээ чадырын бакылай бээрге, чөдүрүп чыткан аваэы самдар шыва тонун кедип, чадыр ортузунда бо турган иргин.

Хенертен-не, аваэы тонун эштиптерге, кедергей чараш чүглер апарган. Балык калырыктап турган калбак ыяжы иези сегирип алырга, дендин узун кудуруктар кылдыр хуула берип-тир эвеспе. Салаазында моңгун чүскүүн аваэы бурукгаар сунарга, чап-чаа кан хаай болу берген. Холдарын ол-бо талаже хере сунарга кончуг күштүг чалгыннар апарган иргин.

Дап бергеш, аваэы чадырдан ужуп үнүпкен.

— Оой, дүнмаларым, аваэыс ужа берди — деп, акызы алгырып, кыпкырып-ла үнген.

Ам-на алышкылар аваэының соо-биле ыглажып-сыктажып, маңнажып-ла каапнар иргин.

— Ава-ай, ава-ай, аржаан суг эккелливе—дээрге, аваэы:

— Орайтаан-оэалда а-д ы р силер, оолдарым. Дедир ам черле келбес мен, чер-делегейниң арыг суун ам мага хаңдыр пактаң ижип алыр мен, ку-ку-ку, ку-ку!—деп эдип каан иргин.

Алышкылар аваэын сүргеш, четпейн барып-тыр эвеспе. Олла хевээр Белендей кадай беленип карактаар, бодунуң думчуун бораалаар бора Хек апарган чүвең иргин.

Шак оон бээр-ле хек уя тутпастаан, чае болурга-ла хек чуургаларын таварышкан-на уяларга каантар, ажы-төлүн азыравастаан дижир чүве.

Ч. СЮРЮН,
дыңнап бижээн.

Авазынга чылыг сөстер

«Эргим редакция. Март 8-ти таварыштыр авамга тураскаадып бижээн шүлүүмнү «Шынче» чоруттум. Бистиң аваэыс 1948 чылда «Маадыр иес» деп хүндүлүг атты алган. Оон ынай бистиң аваэыс март 8-те торүттүнген кижи чүве. Бисти өстүрүп, кижизидип турар аваэыска ынакшылывыс кызыгаар чок, ону хүндүлеп, оон кайгамчык үнелиг сөстерни дыңнаары, хажыдып болбазы биске дүрүм болу берген.».

Бо болза, Чөөн-Хемчик районнуң Ийме ортумак школазының 9 «б» клазының өөреникчизи Галя Куулардың редакцияга чоруткан чагаазындан одуруглар-дыр.

Галя сес куплет шүлүктү авазынга тураскаадып бижээн. Ону шүлүкчү эштер номчуп көргеш, шүлүк бижиринiң негелделеринге чедир биживаэн, ында чевеш, аянашпас одуруглар барын чугаалаан. Ынчалза-даа сес куплеттиң бир купледин чедиишкинниг бижээнин айтып, ол дөрт одуругну чараш дыңналыр, тывынгыр бижээни дээш Галяны мактаан. Галяның чогаатkан одуруглары бо-дур:

«Аваның мээ ырлап чораан өпей ыры,
Айтып, чагыыр үнелелдиг бүгү сөзү
Базым бүрү кулаамга шуут дыңналып кээр,
Базар оруум айтыкчызы болу берген».

Арткан куплеттерни база-ла мынчаар бижээн болза, ол шүлүк солунга парлаттынар турган.

делегей бо хүннерде

База бир сойгалаашкын

СОФИЯ. (СЭТА). Германияның Федеративтиг Республиказының чагырыкчы болуктери соок дайының ыдалакчылары, делегейниң өйнги дайының соонда Европа дунке тургустунган чурумнуң үреңчилери кылдыр боттарын сойгалаткан. Ол дугайын ГФР-ниң президентизин Барыын Берлинде соңгааны-биле холбаштыр «Работническо дело» солунунуң парлап үндүрген чүүлүнде чугаалаан. Барыын-герман эрге-чагыргаларын бо базымы Төп Европада байдалга болгаш Европаның аймыл чок чоруунга таарымча чок салдарны чедирер деп, чүүлдүң автору демдеглээн.

Узамдыккан чөңгээ

БАРЫЫН БЕРЛИН. (СЭТА). Барыын-герман федералдыг хуралдың ГФР-ниң чаа президентизин соңгуур талазы-биле дүрүм чок хуралы Барыын Берлинде эгелээн. ХДС-ХСС, ГСДП, СВДП-ниң болгаш неонацисчи национал-демократтыг партияның соңгукчулар төлээлекчилери ол хуралда киржип турар. Оларны барыын талакы күрүнелериниң самодёттары-биле Барыын Германиядан «политиктиг контрдээрбечилер» кылдыр ыында чедирип келген.

Соңгудда шүүгаазының хенертен узамдыккан. Ийи удаа чоруткан бадылаашкын кандыг-даа түңнелдерни бербээн. Президентиге кандидаттарның кайызы-даа — юстиция министри Хейнеман (ГСДП) болгаш камгалал министри Шредер (ХДС-ХСС) бадылаашкының негеттинер санын албаан. Бадылаашкының үшкү ээлчээнде айтырыгны аваа-ла хөй пуруузунуң шиитпирлээни-биле ГФР-ниң президентизинге Густав Хейнеман соңгуткан.

Бедик шаңналдар

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Март 8 хүнүнге холбаштыр МАРның Улустуң Улуг хуралының Президиуму муң-муң моол нелерни бедик шаңнал—Иениң алдары орден-биле шаңнаан.

Партия биле чазак херээженнериниң күш-ажыл, дыштанылга болгаш амыдыралчуртталга байдалдарын экижидер дугайында могаг чок сагыш салып турар. Үүлге эрткен чылда безин күрүне хой уруглуг нелерге пособиени тыпсырынга 44,5 миллион төгеректи чарыгдаап.

Агрессорларга согуг

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу-вьетнам патриоттар америк болгаш сайгон шериглерниң кол баазаларынга, туруштарынга согуушкуннарны таварыштырарын үргүлүлеп турар. Улусчу чепсектиг күштерниң дайынчылары 35 ажыг шериг объектинни, оон иштинде Сайгонда объектилерни ракета болгаш миномёт-биле боолаан деп, Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң корреспондентизи Сайгондан дыңнаткан. Америк шериг лагерьлерже болгаш Митхо можу товуиче халдаашкын үезинде дайын дириг күш, техника талазы-биле улуг когаралдыг болган.

Америк командылалдың толээлекчизиниң мынигени-биле алырга, бирги ужар түүл дивизиниң, бирги чадаг шериг дивизиязының штабтарын боолаан соонда америк шериглерниң кезектери улуг когаралдыг болган. Мурнуу-вьетнам найысылалдан соңгу-барыын болгаш соңгу-чөөн талаже районнарда 25-ки америк чадаг шериг дивизиязының болгаш бирги ужар түүл бригадазының шериг аэродромун, туруштарын база боолаан.

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ ТУРАНДАП. (ТЕЛЕФОН-БИЛЕ).

«Кызыл тараачын» колхозтуң Билелиг фермазында херээженнер чөвүлели март 8-ти эки белеткелдиг уткуп турар. Фермада хөй-ниити черлерин чугайлап арыглаан. Чурттакчыларның аразында эң эки бажың дээш чарышты калбарткан. Саанчылар солун концертти белеткеп алган.

* * *

«Саян» совхозта Ленинка суурнуң херээженнер чөвүлелиңден элээн кап кижи составтыг звено чоок-кавыда малчыннарга барын чораан. Малчыннарның бажыннарын чугайлап бербишаан, беседаны эрттирген. Суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Ольга Сатовна Дуужук малчыннарже үнүүшкүнү организастап чораан.

* * *

Эрткен дыштанып хүнде Туран хоорайның Культура бажыңынга хөй кижи чыглып келген. Амыдырал тудуп, кады чурттаар деп шиитпирлээн үш оолга, кыска огленгенниң дугайында херечилелдерин байырлалдыг байдалга тывыскан. Туранның чурттакчыларынга үш ог-бүле немешкеп.

Редактор К. Н. ДИИГА.

Куштарны камгалаар

Тываның бойдузун, үнүжүн, аң-меңин малдаваан аян-чоруучу чок. Куш аймаа-биле бистиң республика база байлак. Чазым чылыг чурттардан ээп кээп турар дистинишкен куштарны кым магадаваг боор!

Суг кужунун сөөлгү үеде эвээжеп турарын барымдаалаш, оларның чаын ужуп кээп турар үезинде болгаш суг тыртыкнай бергенде аннаарын бо чылдан эгелээш 1975 чылга чедир хораан.

Тогдук база ховартаан. Делгем-делгем ховуларга чорup оргаш, узун арукту безин эрткеш, тогдукка таварышпастаан бис. Ынчангаш ол куштуу адарын шуут хорудаан.

К. АЛЕКСЕЕВ.

Март 8-тиң хүнүнге байыр чедиришкини арыгда база-ла ынчаар «бижиттингеп».

Силерни чалап тур

Эргим, ыызылчылар! Делегейниң херээженнер байырлалының хүннеринде «Совет Тываның 10 чылы», комплекстиг экспедицияның Культура бажыңнарынга дыштанылга кежээлеринче, «Хүреш» катокка хокней, куш-культура бажыңының залынга хостуг хүрешке республика чемпионадын көрүнче, хаак баазаларынга селгүүстээшкинче силерни чалап тур.

Эрзин районнуң улусчу театрының режиссёру Клара Шойжун бо талазы-биле тускай өөредилге черин дооспаан-даа болза, режиссёрнуң нарын, берге билиглерин кызымак чүткүл, бот-өөредилге-биле шингээдип ап, шии тургузарынга бодунуң талантылыын коргускен. Виктор Кок-оолдуң «Хайыран-бот» деп шинзин Клара Шойжун эрткен чылын чеднишкинниг тургускаш, ону улусчу театрның бот-тывынгыр артистери Кызылга болгаш Эрзин, Тес-Хем районнарның чонунга сонуургаткан.

Улусчу театр амгы үеде Олег Сагаан-оолдуң «Үевис келген» деп шинзин белеткеп турар.

Чурукта: режиссёр Клара Шойжун «Үевис келген» деп шинни белеткеп тургузун турары.

В. КОНДРАШОВТУҢ фотозу.

Бараан садып алыкчыларынга

Март 8-те 9, 40, 35, 42, 28, 15, 31, 6, 29, 13, 43, 39, 30, 3, 22, 23, 7, 1, 41, 47, 46, дугаар магазиннер болгаш универмаг дүште чемненир шакта чапсарлавайн, хүндүскүүнүң 3 шакка чедир ажылдаарын Кызылдың садыг килдизи дыңнадып тур.

Оон өске 8, 32, 18, 19, 25, 5, 16, 38, 2, 42, 37, 26, 34, 21, 33, 14, 50 дугаар магазиннер доктаамал чурумун ёзугаар ажылдаар.

Белек садып алыр эштерни бистиң магазиннеривис чалап тур.

Кызылдың садыг килдизи.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Март 9-та Ж. Б. МОЛЬЕРНИҢ

«АЛБАДАТКАШ, ЭМЧИ БОЛГАН»

деп 3 кежеге, каттырынчыг шинзи болур.

Шиини Ленинградтың театр, музыка кинематография институдунуң доозукчулары көргүзер.

Эгелээри кежээкиниң 7 шак 30-де.
Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

КИНО

МАРТ 8-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Революцияның аъттыг шериин» 10, 12, 2, 4, 5.50, 7.40, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ленин Польшада» 10, 2, 3.50, «Удавас час келир» 12, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дашта шүлүглеп» (1-ги, 2-ги серияларыы) 2, 5, 8 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хайгыылчылар» 3, 4.40, «Надайлар тергиидели» 6.15 шактарда.

редакциянын адрези:

Кызыл. Шетинкин—Кравченко кудумчузу, бажын. № 3. ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының болгаш пропаганда киллизининиң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизининиң 23-54, культура киллизининиң 37-13, көдээ ажыл-агый киллизининиң 21-47, үлетпүр киллизининиң 22-64, чагаа база совет тургузут киллистериниң 21-27, информацияның киллизининиң 20-60, бухгалтериянның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында парлалга эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин — Кравченко кудумчузу, 1). ТС—00371.

Солун неделяда алды катап үнер